

A PAEDAGOGIUM

ADATOK

MÚLTJÁNAK ISMERETÉHEZ, VALAMINT A BENNE FOGLALT
INTÉZETEK, KÜLÖNÖSEN
A POLGÁRI ISKOLA ÉS A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZÉS
KÉRDÉSEINEK TISZTÁZÁSÁHOZ

ÍRTA

GYERTYÁN FFY ISTVÁN

A BUDAPESTI ÁLLAMI PAEDAGOGIUM NYUG. IGAZGATÓJA

I. B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A PAEDAGOGIUM

II. MÉG VALAMI A PAEDAGOGIUMRÓL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1913

I.

B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A PAEDAGOGIUM

FELOLVASTATOTT A MAGYAR PAEDAGOGIAI TÁRSASÁG
1913 OKTÓBER 18-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN

Oh, a nemesnek áldásos hatása
Évszázadokra terjed és kihat.
Amit elérhet lelkünk szárnyalása
Nem mind az érhető el itt alatt,
Azért ő él még, bár innen kimúl is ,
S mint amíg itt élt, úgy most sem pihen
A jó tett, a szép szó, a síron túl is
Munkál, mikép halandó létiben.

Göthe.
A «szelíd Xéniákból.»
(Ford. Szász Károly.)

B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A PAEDAGÓGIUM.

Dr. Imre Sándor, a «Magyar Psedagogia» érdemes szerkesztője, szíves volt még e nyár elején arra kérni fel engemet, hogy a nevezett folyóirat őszi füzetei számára, melyet a szerkesztő B. Eötvös József emlékének akar szentelni, írnék egy «Eötvösre vonatkozó visszaemlékezést tartalmazó cikket, még pedig lehetőleg a tanítóképzéssel kapcsolatosat.» íme, ez a levél adta az első, a döntő impulzust e visszaemlékezések megírására. Mert ugyan miként is utasíthatnék el magamtól egy ilyen felhívást én, ki azon már csak igen csekélyszámú kortársai közé tartozom e nagy férfiúnak, kit még ő maga, a sajátkezű aláírásával ellátott okmányával állított a saját maga alkotta népoktatási intézetek egyikének az élére. Túl kelle tehát tennem magamat az öregség sokféle gyengeségeinek az akadályain, bármily súlyosak is azok, hogy hozzá járuljak valami csekélyke és habár csak száraz «immortell»-el is e nagy férfiú születése századik évfordulója alkalmából készülő ahoz az emlékkoszorúhoz, amelynek megfonására az ő nagy tisztelőinek fiatalabb és erőteljesebb gárdája vállalkozott. Nekem, mint Heine balladájában a Napóleon roskadozó gránátosainak, még a sírból is ki kellene törnöm arra a harsonára, mely a B. Eötvös József emlékezetének a dicsőítésére hívja fel az ő tisztelőit. És miként ama gránátosok a rozsdás fegyverüket, nekem is kezembe kell ragadnom rég berozsdásodott író tollamat, hogy a B. Eötvös iránt való hálámat és kegyeletemet kifejezendő, írjak vele amit tudok, ahogy tudok.

I. A «budai központi állami tanítóképezde».

Előre kell bocsátanom mindjárt itt, hogy nekem B. Eötvös Józseffel közvetlen, személyes érintkezéseim nem voltak soha. Én az ő naprendszerében úgyszólván csak *mell ékbolygó* voltam mindig. *Gönczy Pál* volt az a főbolygója Eötvösnek, aki körül én forogtam, s aki pedig tudvalevőleg egyik elsőrendű munkatársa volt neki a magyar népoktatásügy első nagy szervező (1868. évi) munkájában. Nagyon

távol állottam én tulajdonképen Gönczyhez is a népoktatási törvény és ennek keretében az állami tanítóképezdek első szervezésének időszakában. Kétséget nem szenved az, hogy Gönczy Pálban, mint Török Pálnak, a budapesti református egyházkerület nagynevű püspöke benső barátjában, nagyon ki volt domborodva a református felekezetiség. Sokan és sokszor vádolták is őt azzal, hogy feltűnően kedvez a református vallásbelieknek a kinevezéseknél. Nekem, mint a távol székelő földi rém. kath. főgymnasium teljesen ismeretlen nevű tanárának, tehát már eo-ipso igen nagy távolságban kelle hozzá állanom. Kineveztek mint annyi mást, az állami tanítóképzők első szervezésénél s küldtek egy évre a külföldi, s elsősorban a svájci tanítóképzők tanulmányozására. Csak itt kezdettem Gönczyt jobban megismerni és vele közelebbi viszonyba jönni. Gönczy ugyanis csak alig 1—2 évvel azelőtt járta volt be ugyanazon célból mint én, a svájci tanítóképzőket, valamint a különböző egyéb népoktatási s humanitárius intézeteket. Ebbéli tanulmányútjából elvont tapasztalatait a «Budapesti Szemle» azon időbeli számaiban tette volt közzé, melyek igen becses anyagul szolgálhattak a magyar népoktatásügynek B. Eötvös József által eszközölt újjászervezésénél. Nekem főleg az tűnt fel Svájcban, hogy mily melegen emlékeztek Gönczyre mindenütt, a merre jártam, s hogy mily nagy elismeréssel nyilatkoztak előttem róla a svájci pedagógusok legkiválóbbjai. így *Kreuzlingenben Rebsamen*, a «Schweizerische Lehrzeitung» szerkesztője, *Zürichben Friesz*, a küssnächti tanítóképző igazgatója, *Hofwylben* a Fellenberg alapította árvaház igazgatója, *Böchteleriben Küratli*, árvaházi igazgató, *Zolikonban* az öreg *Schere Tamás*, a zürichi népoktatásügy nagynevű reformátora, Bernben *Rüegg* tanító képezdei igazgató és széles körben ismeretes pedagógiai ró stb. Kedves emlékeket újít fel bennem is ez a névsor, kik közül többekhez, nevezetesen Rebsamenhez, Rüegghez, Scherrhez engemet is, svájci tartózkodásom idején túl, sőt mondhatnám egészen az illetők élete végéig tartó — ma már egyikük sincs életben — meleg baráti viszony fűzött.

Gönczy Pállal már svájci tartózkodásom alatt levelezésben állottam. Én híven beszámoltam neki a tapasztalataimról s ő szíves volt már akkor tanácsaival támogatni engemet. Így kezdettem közelebbi viszonyba jönni vele. Úgy hiszem a Gönczy közvetítésével fordulhattott már abban az időben a B. Eötvös József figyelmé felém. E közben megjelent volt a «*Pesti Napló*» 1869. és 1870. számaiban, úgyszintén a «*Néptanítók Lapjában*» is egy-két közleményem svájci iskolaügyi tanulmányaimról és tapasztalataimról. Úgy értesültem Gönczytől, hogy ezek némi figyelmet ébresztettek B. Eötvös Józsefben személyem iránt. Ennek a jelét véltem fölismerhetni B. Eötvösnek abban

az elhatározásában, melyről Gönczy Pál útján értesültem 1870. év nyarán, midőn svájci kiküldetésem ideje lejárt, hogy engemet szándékozik kinevezni a budapesti (helyesebben budai) állami «központi» tanítóképző igazgatójává. Ez a «központi» jelző akkor csak felkapott, tehát hivatalos használaton kívüli, mindazonáltal megtúrt elnevezés vala. Jelentette ez talán a tanügyi kormánynak az intézet jövőbeli kifejlesztésére vonatkozó gondolatát, terveit is. Én kitértem akkor B. Eötvösnek ezen megtisztelő ajánlata elől. Egyrészt azért, mert nem éreztem magamban elég erőt, készülséget arra, hogy egy ilyen központi tanítóképző szervezésének és igazgatásának a nagy munkájára vállalkozzam, másrészt azért is, mert ez intézet tanári karában a legnagyobb mértékben dült már akkor a viszálykodás, az egymás iránt való áskálódás. (A Schwikker, Bili, Kozmaféle aera.)¹

Így neveztettem tehát ki, kérésemre, a székely-keresztúri állami tanítóképző igazgatói állására, hol három évig voltam igen-igen súlyos körülmények között ez intézet szervezésével elfoglalva. Itt tettem közzé, ez intézet első értesítőjének szerény keretében állami tanítóképzésünk reformjára vonatkozó eszméimet 1872-ben² Hogy ez mindjárt megjelenése után szélesebb körben is keltett némi figyelmet, erről egyebek közt György Aladárnak a «Hon» tárcájában közölt ismertetése tehet tanúságot. Ám a nagy B. Eötvös József akkor már az ercsii sírban aludta örök álmát s így az én szerény szózatom nem juthatott már az ő színe elé. Őt a magyar közoktatásügy vezetésében *Trefort Ágoston* váltotta fel. Méltó utódja a nagy elődnek, kiről minden túlzás nélkül elmondható, hogy ő leit a B. Eötvös József-féle nagy eszméknek és koncepcióknak fáradhatlan. lelkes, agilis és sok esetben szerencsés megvalósítója. Épen nem fogok tehát eltérni a tárgyamtól, ha emlékeim tengerszemének mélységeiből felhozok holmit a Trefort aurájából is, miután az én közéleti működésem amúgyis kiterjed az ő miniszterségének egész idejére.

A hazai tanítóképzés reformjára vonatkozó kis művem ezúttal tehát a Trefort figyelmére akart volna apellálni. Nagy dolog s csaknem túlmerész föltevés volt ez akkor — épen Székely-Keresztúrról. Gróf *Mikes János*, *Deák Ferencz* legbensőbb barátainak egyike (kivel nővérem házánál — férje a gróf kucsulatai jószágának bérlője lévén — voltak koronként feledhetlenül kedves emlékü érintkezéseim), vállalkozott

¹ L. Dr. Peregriny Elek: «A budai m. kir. állami tanítóképezdek történetének vázlatja.» Budapest, 1874.

² «Jelentés a székelykeresztúri állami tanítóképezde első, 1870/71. tanévéről. Ezzel kapcsolatban *Emlékirat* a m. kir. állami tanítóképezdek reformja ügyében. Pest 1872. Aigner Lajos (1—106 oldal).

arra, hogy nemcsak személyesen át fogja adni Trefortnak a neki szánt tiszteletpéldányomat, hanem külön a figyelmébe is ajánlja az abban foglaltakat. Protekciókat soha sem kerestem, ilyenekben nem is volt részem, teljes életemben. De erre az egyre büszke vagyok, mert ez attól a férfitől eredt, kinek a Deák Ferencz mausoleuma mellett lévő szerény kis síroszlopára kortársai Horatiusnak ezt a verssorát tartották, mint hozzá legméltóbbat, fölvésendőnek: *«Integer vitæ, scelerisque purus.»* Lehet tehát, hogy e beprotegált kis füzetkének is volt némi része benne,* de lehet az is, hogy a Báró Eötvös József egykor reám irányult figyelmének az emlékei sem múltak volt még el a közoktatásügyi minisztériumban: amidőn egyszer mint villám a derült égből, úgy csap le hozzám, székely-keresztúri csendéletembe, Gönczy Pálnak, «a minister meghagyásából» írt az a levele, melyben tudtomra adatik, hogy ki fognak nevezni a budapesti állami «központi» tanítóképző igazgatójává és pedig azzal a kategorikus kijelentéssel, hogy most erkölcsi lehetetlenség lesz kitérnem e kinevezés elől. Némi megnyugtatósomul tudomásomra hozta Gönczy e levelében azt is, hogy a tanári karból az összeférhetlen elemek (Bili, Kozma, Hettyei) el fognak helyezettetni onnan s a tanári kart részben egészen új elemekből fogják összeszerkeszteni. így kerültem mindjárt az 1873—4. isk. év kezdete után (1873. év november vége felé) a budapesti «központi» intézet élére.

Azért valók kénytelen ezt a «központi» jelzöt itt ismételtelen felújítani, mert ezzel véltem rámutathatni a B. Eötvös József számos nagy közoktatásügyi koncepciói közül épen arra, amelyről most már csak igen keveseknek lehet tudomásuk, de amelynek megvalósításában, vagy mondjuk ennek a megkísérlésében, nekem is jutott volt némi csekély szerep.

II. A Paedagogium kialakulása.

A B. Eötvös József által Budapesten, a Krisztinavárosban alapított állami tanítóképző nemcsak centrális helyzeténél fogva jutott a «központi» jelzőhöz, hanem — és ezt Gönczy Pál szóbeli közlései alapján állíthatom — azon oknál fogva is, bár csak hallgatagon elfogadva, mivel B. Eötös József ép ezt az intézetet szemelte volt ki arra, hogy azt idővel az 1868. évi népoktatási törvényben kontemlált intézetek legtöbbjének, tehát nemcsak a népiskoláknak, hanem a felső nép- és polgári iskoláknak is az anyaintézetévé, vagyis tanítóképző

* Bár ez az állami tanítóképzők első szervezetének csak a legaktuálisabb és legszembeötlőbb hiányaival foglalkozván, semmi különösebb figyelemre igényt nem tarthatott.

intézetévé fejlessze ki. Igaz, hogy erről a tervéről úgy a nagy pénzügyi nehézségek miatt, valamint az ezen intézet első szervezésére hivatott egyénekben való csalódásai következtében, hamarosan le kellett mondania. De hogy ez a kifejlesztés tényleg a szándékában lehetett, erről tanúságot tehet egyebek közt az is, hogy már kezdetben ezt az intézetet jelölte ki az ország összes tanítóképzői közül arra a feladatra, *hogy az a felső nép- és polgári iskolai tanítók képező vizsgálataival megbízassék*

B. Eötvös József csak eddig és nem tovább vezethette a «központi»-jának a fejlesztését. Ennek a feladatnak a javarésze már utódjára *Trefort Ágostonra* hárult. A «budai állami tanítóképezde» keretében, mondhatni annak a leple alatt megnyílt már az 1873/4. isk. év elején a *«Polgári iskolai tanítóképezde»* első évfolyama. Nekem magamnak sem volt sejtelmem arról, hogy midőn Székely-Keresztúrról kibúcsúszván, új kinevezési okmányommal a zsebemben Budapestre utra keltem, akkor én már a népiskoláin kívül egyszersmind a polgári isk. tanítóképző igazgatója is vagyok. Ez utóbbinak a megnyitása is oly csendben, mondhatni titokban, «sans phrase» történt, mintha valami szégyenleni való lett volna benne. Pedig mégis «nevezetes kulturális esemény volt ez, melyet akkor még kevesen tudtak érdeme szerint méltányolni, minek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az új intézet a budai állami tanítóképzőből nővén ki, ennek épen ez időben akut jelleget öltött válságai az új intézetre már előre némi baljóslatú árnyat vetettek.»¹ De azért B. Eötvös Józsefnek a «központi» elnevezés alá rejtett eszméje tovább csirázott és nemsokára szép fejlődésnek indult az új asrában, az új név alatt. Az intézet, a Trefort szerető gondozása alatt, melynek folytonos ápolásában és irányításában Gönczy Pált illeti az érdem oroszlán része, lassanként azzá a *«Pcedagogium»-Ta&*, vagyis a hazai *népoktatásügynek azzá a főiskolájává alakult ki*, melynek fogalmát a «Budapesti állami stb. tanítóképezde múltja és jelene» című művemnek (az 5-dik bekezdéstől számítva) 125—130. lapjain igyekeztem először szabatosabban kifejteni, meghatározni.

A «Paedagogium» elnevezés elsőbbségéhez, illetőleg e névnek arra az intézet csoportra való alkalmazásához, melyet fentidézett művemben ismertettem, én tartok igényt.²

¹ L. «A budapesti állami elemi és polgári isk. tanítóképezde múltja és jelene» című munkám 10. lapján. (Budapest 1882. 1—528 lap.)

² Meg kell itt azonban jegyezni, hogy a «Paedagogium» elnevezés már jóval előbb ruháztatott volt Bécsben, a Dittes által szervezett azon intézetre, mely tulajdonképen csak a bécsi közs. isk. néptanítók továbbképzésére szolgáló intézet akart lenni.

E szerint a «*Pcedagogium*» fogalma a következő iskolatypusoknak organikus egységbe foglalását jelentette, ú. m.:

1. *Állami népiskola*, mint az állami népiskolai tanítóképző minta- és gyakorló iskolája.

2. *Állami tanítóképző intézet*, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorló iskolája.

3. *Állami polgári iskola*, mint a polgári isk. tanítóképző intézet minta- és gyakorló iskolája.

4. *Állami polgári iskolai tanítóképző intézet*, (egszersmind a tanítóképző-intézeti tanári tanfolyam előkészítő iskolája) és pedig a következő szakcsoportokkal:

a) *Nyelv- és történettudományi szakcsoport*.

b) *Mennyiség- és természettudományi szakcsoport*.

c) *Ipari és rajzi szakcsoport* a polgári és tanítóképzői ipari, kézügyességi (Slöjd) valamint a rajztanítók és tanárok kiképzésére.

d) *Zenei szakcsoport* a polgári iskolai, valamint a tanítóképző - intézeti zene- és énektanítók, illetőleg tanárok kiképzésére.

e) *Tornaszakcsoport* fakultative a polg. iskolai és tanítóképző-intézeti tornatanárok kiképzésére.

5. *Tanítóképzői tanári tanfolyam*. Ennek szervezetére vonatkozólag 1. «*A tanítóképző-intézeti tanárok képzésének és képesítésének kérdéséről*» című művemet. (Budapest 1898 1—172. oldal).

Ez intézet csoportnak a tengelyét, úgyszólván a törzskarát a polgári iskolai tanítóképzőintézet képezte. Mindenekelőtt és felett tehát az volt a feladat, hogy ezt igyekezzünk úgy külsőleg, mint belsőleg, mentői jobban kifejleszténünk, megerősíténünk. És volt az itt felsorolt intézetek közt még egy más belső kapcsolat is: az alulról fölfelé egymásba olvasztásnak a folyamata a *kiválasztás* elve alapján. így például a polgári gyakorló iskolából kiválogatandók voltak az úgy tehetség, mint erkölcsi minősítés tekintetében legmegfelelőbb elemek az elemi isk. tanítóképző intézetünk első osztályába leendő fölvételre. Az elemi isk. tanítóképzőnkben képesítettek közül ugyanazon kiválasztási szempontok szerint, a polgári iskolai tanítóképzőbe és viszont innen a kiválasztásnak még szigorúbb alkalmazásával a Paedagogium legfelsőbb tagozatába, a tanítóképző-intézeti tanári tanfolyamra.

A Psedagogiummal szerves kapcsolatban állott továbbá és nem is mint annak lényegtelen alkotórésze, a «*Magyarországi Tanítók Országos Arvaháza*» is. Hogy e szép és áldásos intézet létrehozásában az első kezdeményezésnek, nevezetesen a megalapítása érdekében kifejtett országos agitáció megindításának (és egy jó darab ideig a vezetésének is) ne mondjuk hogy az érdemét, hanem inkább a *szerecséjét* némi jogom lehet magamnak tulajdonítani, még pedig úgyis mint a Paeda-

gogium igazgatója, úgyis mint a «Néptanítók Lapja» szerkesztője: erről tanúságot tehet — mivelhogy ily dolgokban nálunk kissé könnyen felednek az emberek — dr. Kis Áronnak az Árvaház történetét magában foglaló műve is.* Amint aztán nekem ez ügy megindítására az első szerencsés lökések megadnom sikerült, a további agitációt és ebben az egész vezetést nyugodtan láthattam néhai Tóth József barátomra átruháztatni, ki e feladat teljesítésére bírt is nem kevesebb ambícióval mint én, de véghetetlenül több népszerűséggel a hazai tanítóság előtt. Jó kezekbe volt letéve nála az árvaház ügye. Mert az, hogy ott idő folytán az én emlékezetem teljesen elhomályosult, ez elvégre nem ártott semmit az árvaháznak, — pedig ez a fő. És nem ártott nekem sem, ami mellékes. Tény az, hogy alig 1—2 év múlva az első kezdeményezésünk után már épült is az első O. T. árvaház — a Paedagogium selkén. Ám ez már *kizárólag* csak a Trefort Á. érdeme volt. (Áldás emlékére!) És ezt az egyet aztán ne is feledje el soha a hazai tanítóság!

Ez az árvaház pedig lassanként gyönyörűen beleforrt a P. testébe. A Paedagogium adott árvaatyákat ez intézetnek (Suppan V., Rohn József) kiknek mindig volt is gondjuk arra, hogy az árvaház és a P. közt a belső szerves kapcsolat és a jó harmónia mentői jobban kialakuljon. Ugyancsak a P. szolgáltatta az árvaháznak az árvaházi felügyelőket, segédnevelőket is az intézet azon növendékei közül gondosan kiválogatva, kik e feladatra megfelelő belső hivatással bírtak. Az árvaház ily módon az árvaházatyák kiképzésében úgyszólván a *gyakorló iskola* jelentőségére tett szert.

Vannak példák rá, hogy egyesek a Tanítói Árvaháztól, illetőleg az elemi tanítóképző gyakorló iskolájának első osztályától kezdve végig mentek a kiválasztás és átlépés skáláján a Paedagogiumnak mind az öt tagozatán keresztül s így a Tanítói Árvaházba fölvetett kis árva poronty, mint képesített tanítóképző-intézeti tanár vehetett búcsút a Paedagogiumtól.

És meg kell itt említenem még két kapcsolatot, melyekről már kevésbé lehet elmondani, hogy azok a Paedagogiumnak oly benső organikus alkotórészeit képezhették volna, mint például az eddig itt felsorolt többi intézetek. Ezek tehát, ha nem is mint egészen heterogén elemek, de még is inkább csak alkalmyszerűleg és inkább célszerűségi okokból kerültek oda, a Paedagogium talajának jó termő képességéről tévén tanúságot.

Ezek egyike volt a *gipszöntő tanműhely*, melynek feladata volt

* A Magyarországi tanítók árvaházi egyesületének első évkönyve, írta Kiss Áron, titkár. Budapest, 1890.

az ország különböző fokú és jellegű iskoláit plasztikus rajzmintákkal látni el. Ez természetesen az iparrajzi szakcsoportnak képezte a kiegészítő részét. Működésének határai és eredményei legjobban megítélhetők az általam és Gyulay László által koronként kiadott illusztrált árjegyzékekből. Ez a tanműhely artistikai és rajz-paedagogiai tekintetben Gyulay László rajztanár vezetése alatt állott ugyan,¹ de adminisztratív tekintetben, nevezetesen meglehetősen bonyolult számadásainak vezetése tekintetében egész súlyával reám nehezedett. (Ezért semminemű «felsőbbra elismerést nem várva és nem is kapva.) Gyulay valóban éltető lelke volt mind a két tanműhelynek (az ipari és a gipsz) nekem pedig megbecsülhetetlen segítőtársam ezek szervezésének és továbbfejlesztésének összes teendőiben. Nem érdektelen tudni, hogy miként szereztünk és képeztünk megfelelő vezetőket e tanműhelyek számára. Egyszer a Pester Lloyd tárcájában *Neményi Ambrustól* egy szép cikk jelent meg arról, hogy a hazai iparművészetünk kifejlődésének mily nagy kárára van az, hogy még a hazai jobb erőinket sem tudjuk felhasználni. Ennek bizonyításául felhozta, hogy például Hallstadtban (Salzkammergut) is az ottani virágzó faipari iskolának egy magyar ember az igazgatója. A mi ipartanműhelyünknek épen ez időben az alkalmas vezetés válságaival kellett küzdelemre lépnie. A Neményi cikkével a kezemben szaladtam Trefort miniszterhez kérvén az engedélyét, hogy Gyulaival együtt azzal a Hallstadti intézettel és annak vezetőjével megismerkedhessünk. Trefort a gyors elhatározások embere volt s alig egy félév elteltével a Hallstadti igazgató (Gutkopf Gy.) már ki volt nevezve a mi ipartanműhelyünk vezetőjéül.²

Nem kevésbé érdekes eset volt az is, hogy miként sikerült a gipszöntő-tanműhelyünk vezetésére alkalmas embert kiképeznünk. Egyszer Gyulay beállít hozzám egy pásztorbot félével a kezében, «íme, tessék csak megnézni, milyen eredeti ornamentekkel faragta ki ezt a botot egy somogy megyei pásztorfiú! Hát ha lehetne nekünk is belőle valamit kifaragni á la Munkácsy! «Elhatároztuk, hogy meg kell ezt mutatnunk Trefort miniszternek is. Úgyis lett s a miniszternek nagyon megtetszett a bot is meg a mi gondolatunk is. «Fel fogjuk

¹ Arról a csak nem régiben elhunyt *Gyulayról* van itt szó, kiről müncheni mesterei állították egykoron azt, hogy tehetség dolgában nem volt a nagy Munkácsynál alábbvaló s kiről viszont én is elmondhatni vélek annyit, hogy azon ritka egyéniségek közé tartozott ő, akit akár mint embert, akár mint jóbarátot vagy kartársat lehetetlen volt mindenkinek nem szeretnie.

² Az illető a mi ipartanműhelyünk beszüntetése után jelenleg az újpesti m. kir. műasztalos ipariskolának az igazgatója.

hozatni azt a fiút — mondá — és beadjuk magukhoz a P-ba». «De kegyelmes uram, hová, melyik iskolánkba sorozzuk be, mert nincs annak éppen semminemű iskolai minősítése?» «Mindegy — válaszolá — hát tegyék be iparostanulónak az intézet műhelyébe és tanítsák ott ahol, és úgy ahogy lehet.» Nos ezt a pásztorfiút képeztük ki idővel a gipszöntő műhelyünk vezetőjévé. Ma is ilyen minőségben van alkalmazva a Felsőbb állami ipariskolánál itt Budapesten (Baranyai József a neve).

A P-nak a Trefort minisztersége idejében még a *nemzetiségi politika* terén is akadtak egyes megbízásai, ennek tehát még ily természetű feladatokra is kellett vállalkoznia. Attól eltekintve, hogy egyenesen a Trefort kívánságára olasz, szerb és román nemzetiségű növendékeket is kellett fölvennünk évről-évre a polg. isk. tanítóképzőnkbe, kik aztán itt a magyar nyelvet jól elsajátítva, mint hazafias érzelmű tanítóképezdei vagy polgári iskolai tanárok nemzeti-ségi vidékeken voltak a magyar nemzeti kultúra szolgálatába állítandók, módját találta Trefort annak is, hogy egyes horvát fiúk már a népiskola-köteles korban találhassanak a P-ban elhelyezést. Arról volt szó, hogy a horvátországi pénzügyőröknek (a pénzügyminisztériumban számukra fennálló stipendiumok felhasználásával) magyarul egy szót sem tudó gyermekei nálunk a P-ban helyeztessenek el avégből, hogy azok itt a mi intematusaink, gyakorlóiskoláink és tanműhelyeink retortáin át mint hazafias érzelmű és magyarul is jól tudó képzett iparosok menjenek ki az életbe. Több éven keresztül átlag évenként 4—5 horvát fiú részesült ebben a kiképzésben a P-ban. Volt köztük olyan is, ki nálunk a polg. isk. tanítói oklevelet is megszerezvén az Országos Rajztanárképzőben folytatta és végezte be a maga kiképzését.

A horvát fiúk szellemi kiképzését illetőleg a feladat súlypontja leginkább a mi gyakorló népiskolánkra vagyis ennek vezetőjére *Kun Alajosra* nehezedett, ki e feladatnak is mindig sok türelemmel és szép sikerrel tudott megfelelni. Ez a gyakorló iskolánk nekem mindig igazi örömem, intézetünknek pedig méltó büszkesége vala. Jól esik nekem, s talán kötelességem is, megemlékezni róla külön is e helyen. Első sorban a Kun A. érdeme volt a jó híre ez iskolának. Én ebből csupán az ő megválasztását illetőleg — annak idejében egészen rám lévén bízva ez — kérhetnék magamnak egy kis részt. Mert Kun valóban inkább született, mint képeztetett erre a nehéz pályára. Egy négy — sőt koronként 5—6 osztályú *osztatlan népiskola* itt Budapesten, hol a főváros összes községi iskoláiban minden egyes osztályban külön tanítókra van bízva az oktatás, sőt ahol ezek mellett még külön szaktanítók is vannak alkalmazva. Tehát a legprimitívebb *falus*i népiskola-

typus, a *legkifejlesztettebb fővárosi* népi skola-typussal szemben! Nemde szép esélye az összehasonlítások sikeres kiállhatásának! És nem különben gyakorlóiskolánk *mintajellegének* a kialakulására nézve is! Nem is merném állítani, mint ha ez még is teljesen sikerült volna mind a két irányban, csupán azt a tényt akarom konstatálni, hogy csak úgy tolongtak ebbe a mi iskolánkba az I. kerület legelőkelőbb családjaiból a gyermekek! A beíratásokat az I. osztályba rendszerint már egy évvel az iskolai év megnyitása előtt le kellett zárunk, annyira siettek a szülők biztosítani gyermekeik számára a főlvételt. És ez iskola jó híre eljutott a főváros, sőt az ország legelőkelőbb családainak a köreibé is, úgy hogy ott is, ahol házi nevelők voltak a gyermekek mellett alkalmazva, ezeket az illető családok legalább a Paedagogium gyakorló iskolájában óhajtották levezigáztatni.*

A másik ilyenmű csatolmány vala a *siketnéma iskola*. Ez újabb tanúságául szolgálhat Trefort miniszternek az ország különböző közoktatásügyi és humanitárius érdekei iránt való finom érzékéről, valamint az ő csaknem lázasnak mondható miniszteri tevékenységéről. Amint ugyanis az évről-évre megjelenő statisztikai kimutatásokból kiderült, hogy mily igen nagy azon szerencsétlen siketnéma gyermekek száma, kik a nekik megfelelő intézetek hiányában, a lelki életnek csaknem állatiasan alacsony fokán maradván nőnek fel a társadalomnak holt terhe gyanánt: az a gondolata támadt, hogy nem lehetne-e egyelőre úgy segíteni e bajon, hogy az állami tanítóképzők növendékei kapnának valamelyes kiképzést a siketnémák oktatásában. Ezt tehát meg kellett kísérteni. De hol és miként? A miniszter magához hivat és tudtomra adja, hogy a Paedagogiumnak szánta ezt a feladatot. Úgy is lett. A siketnémaoktatás egy siketnéma iskola szervezésével beállított a Paedagogium organismusába. Az iskola vezetése a váci országos siketnéma intézet egyik

* Így a hazai főúri és más előkelő családok köréből, például gróf Andrássy Géza, gróf Széchenyi Imre, özv. gróf Batthány Ferenczné, Pallavicini E. örgróf, gróf Szapáry Géza, Badisich I., Chorin F., B. Baich stb. és politikai életünk legmagasabb köreiből is egy b. Láng Lajos, Trefort A., Wekerle Sándor és Kállay Béni közös miniszterek is. Igen szép megvilágításba helyezi ez utóbb említett nagy államférfiúnak a gyermekei iskoláztatását illető felfogását az is, hogy ő Bécsből jött le több éven át hozzánk levezigáztatni gyermekeit. Azt akarta, hogy azok magyar iskolai bizonyítványra tegyenek szert. És ha éppen nem jöhettek le a miniszter hivatalos elfoglaltsága miatt, úgy engemet kértek fel arra, hogy vinném én fel hozzájuk Bécsbe az iskolámat, t. i. magamat és Kun Alajost, ahol is a miniszter magánlakásán tartottuk meg in optima forma a vizsgálatokat.

kiváló tanárára, Scherer Istvánra bízott. Az adminisztrációja, nevezetesen ez iskolának a Paedagogiummal való szerves összekapcsolása megint csak rám nehezedett, épen úgy mint annak idejében a gipszöntő tanműhely. E siketnéma iskolában az elemi- és polgári iskolai tanítóképzőnek, erre önként vállalkozó egyes növendékei igyekeztek elsajátítani a siketnémák oktatásához legszükségesebb elméleti és gyakorlati képességeket. Így ment ez egy-két éven keresztül. Partosabban belefórrasztani ezt az új oltóágot a Paedagogium törzsébe nem lehetett, már tisztán a pénzügyi akadályoknál fogva sem. De azért sikerült fennállásának e rövid ideje alatt is kiképezni egy-két növendéket arra, hogy a siketnémák szakszerű oktatására vállalkozhassanak. Ezek egyike például ma már a váci országos siketnéma intézetnek az igazgatója, ki e téren úgy tudom, elsőrendű szaktekintély hírében áll: neve Borbély Sándor, a Paedagogiumnak polgári isk. tanítóságra képesített növendéke.

Említém fõntebb, hogy a polg. isk. tanítóképzõt kellett - a Paedagogium tengelyének, fõtörzsének tekintenünk, minélfogva ennek a kifejlesztése képezte feladataink legfõbbiké. Ám ez a , tanári kar szerencsés kiegészülésének a feltételéhez volt kötve. Fõlõtte nagy és nehéz feladat! Mert tekintettel arra, hogy mi csak a tanítóképzõintézeti vagy középiskolai tanárok soraiból várhattuk és remélhattuk ezt , a kiegészülést, ugyan mire alapíthattuk volna azt, a fõltevésünket, hogy a jobb erők hajlandók lesznek átlépni ehhez a kialakulás nehézségei közt yajudozó intézethez! Átlépni akkor, amidõn mi azokkal a magasabb fokú pedagógiai és tudományos követelményekkel szemben, amelyeket elõbük tüzni kénytelenítettünk, az õk addig élvezett tanári fizetéseiknél kedvezõbb anyagi díjazásra épen semmi kilátást sem nyújthattunk. Kezdetben volt egy kevés fallacia, ha nem is épen, szándékos ..inegtévesztés, a dologban. Miként ez az én igazgatóvá történt kineveztetés. emnél is, történt, a pályázatban vagy a meghívásban rendszerint mindig *csuk tanítóképezdei* tanári állásról volt szó;. Tényleg azonban polg. isk. tanítóképzõintézeti tanárságra is alkalmaztatták az illetõk; Megjegyzendõ ugyanis, hogy,, kezdetben, sõt jó hosszú, ideig, mind a kétféle (elemi és polg. isk. tanítóképzõ) intézetben kötelezhettek a tanárok a saját szakjukból való tanításra.

Ámde mindezen nehézségek és kialakulási vajúadások dacára a tanári kar mégis csak bõvült és erõsbõdött lassankint ia tanári, kap. A régi törzstagokon (Bartalus L, dr. Pavetits M., Oherolli stb.) kívül a tanári kar folytatólagosan még a következõkkel egészült ki: Dr. Kiss Áron, Király Pál, dr. Hermann Antal, Weber Ede, dr. Kovács János, Kozocsa Tivadar, Rohn József, Lovcsányi Gyula. Suppán Vilmos, Rucsinszki Lajos, Ángya Dezsõ, Snásel. F., Gyulai László-, Llayranek

Ferenc, Gutkopf György stb. Ezeken kívül mint fölkért óraadó tanárok: Heller Ágoston, Mendlik Ferenc, Cherven Flóris, dr. Szerényi Hugó, dr. Dadai Jenő, Bogyó Samu, Trautmann Henrik, Káldi Gyula stb. *A gyakorló polgári iskolánál*: Szabó Lajos, Trombitás Gy., Miklós Gergely, dr. Baló József, Ugrai János, Ábrahám Sándor, Lányi Ernő, Sztankó Béla, Horvai Ede, Zoltai Mátyás stb.

És ha már a neveknél vagyok, ugyan miként mellőzhetném itt azon jeles férfiakét, kikével hogy a Paedagogiumot, habár csak 1—2 év során is, kapcsolatba hoznunk lehetett, ez az intézet történetének a legfényesebb lapjaira tartozik. Trefort miniszternek a Paedagogium iránt való szerető gondozásáról tesz újabb tanúságot az, hogy sikerült megnyernie a polg. isk. tanítóképzés és képesítés szintjének emelése érdekében miniszteri biztosokul a hazai tudományos világ következő celebritásait: egy *Salamon Ferencet*, *Gyulai Pált*, *Beöthy Zsoltot*, br. *Eötvös Lorándot*, *Szilágyi Sándort*, dr. *Kondor Gusztávot*, dr. *Staub Mórt*, dr. *Dollinger Gyulát*, dr. *Hunfalvy Jánost* stb. Az utóbb említett egyszersmind igazgató tanácsunk tagja is lévén, egyike volt élete végéig a Paedagogium leghívebb, legerősebb támaszainak.

Így fejlődött és erősödött a Paedagogium, ha lassan és még az azon időbeli igen mostoha pénzügyi viszonyok mellett is bámulatosan csekély anyagi áldozatokkal a magyar népoktatás ügynek azzá a valóban «központi» intézetévé, mely az én legjobb tudásom és meggyőződésem szerint az adott nehéz körülmények között leginkább megközelíthette br. Eötvös Józsefnek azt az eszméjét, mely akkor, amidőn a *«budai központi tanítóképzőt»* megalkotta, az ő nagy lelke előtt lebeghetett.

És amint ez az általa ültetett kis csemete az ő közvetlen utódainak gondos ápolása folytán már a nagyobb viharokkal is dacolni tudó sudárrá izmosodott, elkezdett ez a fa olyan gyümölcsöket teremni, amelyek nem voltak épen méltatlanok a nagy alapító nevére.

A Paedagogium elkezdte lassanként benépesíteni az állami polgári iskolák és *tanítóképzők* tanári testületét a maga növendékeivel. Trefort és gr. Csáky Albin idejében, tehát a Gönczy Pál sétájában a *kiválasztásnak*, illetőleg az ajánlásnak szép, de nagy felelősséggel járó feladata legtöbbszörre a Paedagogium igazgatójára volt bízva.*

* Ám ebből kifolyólag a gyanúsítások és vádaskodások nem egy ízben zúdultak reá. Csak egy példát erre a sok közül: Egy «pánszláv fészék hírében álló város polgári iskolájához ajánlásomra az intézetnek egy oly növendéke neveztetett ki igazgatóvá, kinek valamelyik rokona pánszláv

És a Paedagogium nem vallott szégyent az ő növendékeivel. Ma már úgy áll a dolog, hogy Magyarország csaknem összes állami tanítóképzőiben az igazgatói állások mind a régi, a még egységes Paedagogiumnak a növendékeivel vannak betöltve.* Sőt az állami tanítóképzők szakszerű felügyeletére szervezett főfelügyelői állások is általuk vannak betöltve (Farkas Sándor, Scherer Sándor, Hackl Lajos). A kir. tanfelügyelőknek egészen különleges minősítvények és jogosítványok sáncái által körülzárt területére csak kevesen hatolhattak be közülök, de az az egy-kettő, akiknek ez sikerült, úgy hiszem nem váltak szégyenére sem ennek a díszes testületnek, sem a Ptedagogiumnak (Váró Béni Kolozsvárt!, Hidasi Sándor Ungvárit, Berecz Gyula Újpesten).

A felső kereskedelmi iskolák adminisztrációjának az élén Kirchner Béla áll, mint főigazgató s rajta kívül igazgatói minőségben (bár külön szakvizsgálatok alapján) is többen vannak, akik jól megállták ott a helyeiket. Nevezetesen Gálfi Ignác Miskolczon, Tóth József Szegeden, Seemann G. Szombathelyen, Belóczy S. Késmárkon, Knyaskó Lajos Nagybecskerekén, Dancsházy G. Kassán, Cseh Elek Homonnán, Halvax J. Lippán, Pfeiffer I. Temesvárt, Niedermayer Gy. Újvidéken, Vaszary Béla Veszprémben, Schmiedt József Z.-Egerszegen.

Nem akarom kibővíteni e névsort még *polgári iskoláink* igazgatóinak a neveivel is, bár ők (a csak (?) tanári állásban levőkkel együtt) szintén derekasan hozzájárultak a P. jó hírvének emel-hírében állt. Lett ebből nagy felháborodás és ribillió, még magában a közokt. ügyi minisztériumban is. Trefort magához rendel és izgatottan von kérdőre ajánlásom miatt. «Kegyelmes Uram, én jót merek állni az emberemért, de kérném bevárni elébb működésének eredményeit.» Nos, ez az ember a magyar kultúra és hazafiság valódi apostola lett azon a vidéken úgy, hogy később «ebbéli kiváló érdemeiért» magas királyi kitüntetésre (a Ferencz-József lovagrendre) találatott méltónak. (Boldis Ignác Turócz-Szent-Mártonban.)

* Ez állítás bizonyításául szolgáljon itt a következő névsor: *Budapest* — dr. Baló József (I. kér.) Wagner János (VI. kér.) A közoktatásügyi minisztériumban Glosz Ferenc (központi szolgálatra). *Kolozsvárit* — Sarudi Ottó, *Székely-Keresztáron* — Újvári Mihály, *Aradon* — (előbb Láng Mihály) Karoliny Mihály, *Temesvárit* — Amberg József, Losonczon — Brunovszky Rezső, *Sárospatakon* — Hodosy Béla, *Iglón* — Gömöri Sándor, *Znio-Váralján*, illetőleg *Stubnyán* Párvi Sándor, *Modorban* — Szarka Gyula, *Pápán* — Pethes János, *Léván* Köveskúti Jenő, *Déván Barabás* Endre (előbb Boga K.) *Csurgón* Mohar József, *Baján* — Belosics Bálint, *Máramaros-Sziget* — Tanfi Iván, Csáktornyán — Zrínyi Károly, *Zilahon* Kovács Béla, *Kassán* (kir. kath. tanítóképző), Hegedűs (Herchl) János,

sere s így neveik elhallgatásával — ha már egyszer bele mentem ebbe — némileg igazságtalanságot követek el irántuk, amennyiben sokan úgy nemzetiségi, mint társadalmi s közművelődési szempontból igen exponált állásokban szereztek maguknak kiváló érdemeket, lényegesen hozzájárulván ily módon a polgári iskolák — ezen egészen új és igen sok nehézséggel küzdő iskolafaj — jó hírnevének a megszilárdításához.

És nem csekély mértékben szereztek érdemeket ahhoz, hogy a P. jó hírneve a *magasabb főúri körökben is* méltánylásban részesülhessen. az intézetnek azon növendékei, kik *házi nevelői* vagy tanítói minőségükben' jöttek ama körökkel érintkezésbe. A P. igazgatóját igen sokan keresték fel Magyarország legelőkelőbb, történelmi nevezetességű családjainak köréből házi nevelők és tanítók iránt kérdezősködő, tanácsot kérő leveleikkel avagy személyes látogatásaikkal. Erre vonatkozó levélgyűjteményem némi kultúrtörténeti jelentőségre tarthatna számot. Azon főúri, előkelő családok közül, amelyekkel ily módon érintkezésbe jönni szerencsém volt, legyen szabad felemlítenem itt a következőket: gr. Zichy, gr. Szapáry, gr. Mailath, gr. Széchenyi, gr. Eszterházy, gr. Khuen Hederváry, gr. Pejachevich, br. Bánffy, br. Szalay családok. Ugyanily természetű érintkezéseim voltak továbbá gr. *Széchen* AntaZlal (közvetítésképen gr. Károly Alajos londoni nagykövet részére), *Kállay Frigyes* közös pénzügyminiszterrel, *Wekerie Sándorra*], *Treforttal* (unokái részére) stb.

Kénytelen vagyok tovább folytatni ezt a «kérdésemet» még annak a fölemlítésével is, hogy a P. egykori növendékei közül többen jó nevet szereztek maguknak az irodalom terén is. Azt hiszem elég ennek bizonyításául a tanítóképző intézeti igazgatók és szakfelügyelők már fentebb közölt névsorára hivatkoznom, de még ezeken kívül sem mellőzhetném itt például egy *Mihálik József* (Országos múzeumi felügyelő), egy Láng Mihály (ki mint az aradi tanítóképző egykori igazgatója is igen szép múltra tekinthet vissza!) *Miklós Gergely*. *Sassi Nagy Lajos*, *Krammer József*, *Böngérfi János*, *Volenszky Gyula* neveiknek a felemlítését.

És — last, nőt least, — elő kell hozakodnom itt még a dr. *Neményi Imre* miniszteri tanácsos nevével is. Nem hinném, hogy ellentmondana ő nekem, ha azt állítanám róla, hogy mint a P. egykori növendéke, ő is csak itt ez intézetben rakta le jelenlegi fényes pályájának az alapjait. Abban, hogy ő ma a népoktatásügyi osztály élén állván épp a Gönczy P. örökébe lépett, nem vindikálhatunk ugyan magunknak semmi részt, minthogy Neményi ezt bizonyára csak a saját nagy tehetségének és kvalitásainak köszönheti. Nekünk — a p-nak és magamnak is— csupán arról a jogunkról

nem lehetne lemondanunk, hogy Keményit intézetünk legkiválóbb, legérdemesebb növendékeinek az aranykönyvében az első helyre ne illeszthessük.

Sokan azt fogják mondani mindezekre: «Hiszen jó, jó! Ha voltak is számos kiváló növendékei ama bizonyos korszaknak — sok más intézet is hivatkozhatnék ilyenekre — de legalább is a jó ízlés ellen való vétség volt éppen itt elő is hozakodni vele. Lehet. De talán érthető, sőt megbocsátható ez annak a részéről, aki igen bosszú és küzdelmes közéleti pályájának a végén szívesen, sőt némi önérzettel vél visszatekinthetni a nem épen dicstelen múltjára annak az intézetnek, amelynek megalapításában és kifejlesztésében neki is volt némi csekély része. És ebben nem csupán a tisztán *érzelmi* mozi-entumokat kérném méltányolni, melyek elvégre is csak némi elnézésre tarthatnának igényt, hanem sokkal inkább azt a *tárgyilagos* okot, mely szerint az ezen adatokkal való előhozakodást főleg az tette indokolttá, sőt szükségessé, hogy ezekkel a Paedagogium egy már le-tűnt aerájának a jobb és igazságosabb megértését tegyem lehetővé. Mejt ez, őszintén szólva, nem igen jutott részül az én időmben a P.-nak. Annál kevésbé szervezői részére a méltánylás vagy elismerés. Ezt az állítást első sorban éppen a hazai közvélemény irányítóira, a mi sajtónkra lehetne vonatkoztatnom. Nem tudtak vagy akartak tudomást venni rólunk. Nevesebb íróink közül tudtom szerint csak ketted méltatták némi figyelmükre az intézetet és pedig az erről 1882. évben megjelent munkám alapján, György Aladár a «Hon»-bán és dr. Bokor József az «Egyet értés »-ben. Mindketten némi tartózkodással ugyan, de elég jó akarattal, sőt Bokor J. részéről már az intézet szervezetébe és céljaiba is mélyebben behatóló felfogással. Aránylag még több figyelemben részesültünk a külföld részéről. Kiváló' szakemberek, sőt celebritások jöttek el hozzánk, behatóbb tanulmányozásukra méltatván ez intézetet.

Ezek szóbeli elismerő nyilatkozatai természetesen nem sokát számítanak, mivel azok inkább csak az udvariasság rovatába sorolhatók. De amit saját hazai szaklapjaikba írtak rólunk, az már érdekelhet némi figyelmet. Sajnos, csak tudomásom van ilyenekről, anélkül, hogy idézhetném is közleményeiket. Úgy értesültem, hogy egyik hírneves olasz látogatónk, a csak nem régiben elhalt De Gubernatis, igen elismerőleg írt intézetünkről. Nem kevésbé egy párisi híres tanügyi író is egy francia tanügyi lapban, mely sajnálatomra csak nem régiben tűnt el irattáramból. Németországi látogatónk nem igen voltak. Ausztriából egykor a 90-es években a *bécsi* tanítók látogattak el hozzánk. Lehet, hogy elismerésüknek ép oly zajos, mint lelkesült nyilatkozataiból — az intézet konviktusának

asztalánál vendégeltük meg őket — a saját szaklapjaik is viszhangozhattak valamit. A *honátok* közül dr. *Krisnyavi* orsz. gy. képviselő, a horvát kormány közokt. ügyi osztályának a főnöke (a gr. Khuen-Héderváry bánságának idejében) napokon át tanulmányozta intézetünket s van tudomásom róla, hogy sok mindent át is vett ebbeli tanulmányaiból a miénkkel rokon egyik-másik horvátországi intézetbe.

A kialakulásról nincs itt több mondani valóm. Némi elnézést kérek, ha hosszadalmassággal az ezen cikk megírására alkalmul szolgáló kegyelet ellen vétettem volna. Sőt azért is, ha egyéni szubjektivitásaim gyakori előtérbe állításával netalán a *kérkedés* színében tűnvnél fel, ezáltal jogos visszatetszésüket is magamra vontam volna.

És mégis kérnem kell Önöket, hogy a *kérkedés* fölvetésénél egy kissé még tovább is megállapodnom lehessen.

Nem tagadom, hogy mindig érzek magamban némi büszkeség-féltét, vagy jobban mondva a lelki megnyugvásnak egy bizonyos jól eső érzését, ha hosszas közéleti működésemmek oly eredményeire lehet visszatekintennem, amelyek képesek voltak kiállani az idők és az emberi vélemények tűzpróbáját. Ha elgondolom például egyebek közt, hogy ime! *Magyar országnak csaknem összes állami tanítóképzőiben ez intézetek vezetésével* (igazgatói állások), tehát a legfontosabb *pedagógiai feladatokkal mind az én időbeli Pcedagogium egykori növendékei találtattak megbizandóknak*. Föl kell tétéleznem, hogy őket erre érdemeseknek is találták. Tehát még sem éltem hiába! Ezt a megnyugvást, hogy ne mondjam büszkeséget pedig leginkább abból vélem merítheteni, hogy van ebben az eredményben elvégre nekem is egy kis részem, legalább annyiban, hogy én a P. egykori növendékeinek nem csak az igazgatójuk, hanem tőlem telhetőleg mindig kissé a *nevelőjük*, a *mesterük* is lenni igyekeztem.

És itt határozottan tiltakoznom kell azon föltevés ellen, mintha úgy az itt, mint az ezen felolvasásomban még több helyen is felhozottakkal engemet a *kérkedés* szándéka vezetett volna. Erre nincs okom, de nincs is kedvem. És nem is a természetem. Nekem elő *kellott* most hazakodnom ezekkel az *adatokkal*. Súlyt helyezek erre a szóra, hogy adatok. Hogy miért épen most és épen itt e helyen: meg kell mondanom ennek is az okát. A hivatalomtól való megválásom 1898-ban ugyan is oly körülmények közt ment végbe, hogy nekem lehetetlen volt ebben — a csekély személyemtől egészen eltekintve — a P-nak, ennek a B. Eötvös József által koncipiált és Trefort által meg is valósított eszmének, ha nem is egyenesen a megtagadását, de mintegy a lekicsinylését, annak mint «quantité négligeable»-nak a lomtárba való helyezését nem tekintennem. Ismételve

mondom tehát, hogy nem rólam van itt szó, hanem arról a régi Paedagogiumról, mely az én igazgatói arámban született meg és alakult ki, és ugyan csak az én igazgatói aeram befejeztével omlott is össze. (L. ezt e felolvasásom III. részében.) Nekem tehát ennek a letúnt korszaknak, a régi és ma már nem létező' Paedagogiumnak, még pedig úgy, mint a B. Eötvös József eszméjének és a Trefort egykori alkotásának az igazolása sőt mintegy a védelme — bár ők erre s éppen az enyémmre semmiképpen sem szorultak — szempontjából kelle kötelességemnek tartanom előhozakodni most mindezekkel az adatokkal. Hogy aztán mindezek egyszersmind engemet, ki a B. Eötvös J. és Trefort A. ez eszméinek megvalósításában eszközül szolgálhatni szerencsés lehettem, személyesen is közelről érinthettek, az itt egészen mellékes dolog.

Ámde e kérdésnek ezt a tisztán rám vonatkozó személyi oldalát sem lehet egészen érintetlenül hagynom, mivel ennek éppen itt és éppen most van némi alkalmosság s így ebben rejő jogosultsága is.

Elismerésekre kötelességeim teljesítésében, nem aspiráltam soha. Jól esett, ha ilyenekben részesültem, ami ha netalán elmaradt, avagy késett, ez ugyan kedélyem nyugalmát nem zavarta. Ilyen esetekben tehát elégtételekre sem áhítoztam. Történt még is, hogy az ország minden részében szétszolja működő egykori tanítványaim jónak látták engemet, nem sokára nyugdíjba vonulásom után, valami ilyesféleben részesíteni. 1900 május 24-én volt ez, midőn ők egy a P-ban megtartott népes összejövetelük alkalmával csaknem ostentatív módon adtak irántam való szeretetüknek és becsülésüknek kifejezést. * Sokan azt mondhatnák erre, hogy kár volna, sőt talán nem is illenék tőlem, ebben az ifjúság lelkesedésének könnyű fellobbbanásánál többet vagy egyebet látni. Ám mi — én és egykori tanítványaim — sokkal régebben és jobban ismerjük egymást, hogy sem kölcsönösen érzelmeink őszinteségében és állandóságában valaha kételkednünk lehetne.

Történt azonban, hogy alig egy évvel ezelőtt egy a tanítványaiménál sokkal illetékesebb, mert a maga ítéletének morális értékében sokkal nagyobb súllyal bíró testület talált engemet szintén a maga elismerésének kitüntetésében részesíteni. Önök tették ezt mélyen tisztelt Pädagógiai Társaság, amidőn errevaló érdemeim jóságos túlbecsülésével tiszteletbeli tagjukká választani méltóztattak. Meg voltam győződve, hogy Önök akkor inkább csak feltételezték bennem ezeket az érdemeiket, mintsem ismerték. Úgyszólván *hiteleztek*,

* A maguk közt gyűjtött pénzen egy elsőrendű hazai művész által megfestett arcképe meglepezésének alkalmával a Padagogiumban.

előlegeztek nekem. Most tehát elő kelle keresgélnem utólagosan — e hitelezésüknek némi törlesztésére törekedvén életemnek mind amaz imitt-amott még feltalálható morális értékeit és pedig különösen azokat, amelyek a B. Eötvös J. egyik nagy *eszméjére*, a Pédagogiumra vonatkoznak, miután nekem ezt az egyesületi közlönyünk érdemes szerkesztője által felkínált alkalom úgyszólván elengedhetlen kötelességemmé is tette.

Íme ez a másik, súlyára nézve nem kisebb oka, annak, hogy miért kelle morális kötelességemnek tartanom azt, hogy ezekkel a kérdés látszatával bíró adataimmal éppen itt ezen ünnepélyes alkalommal előhozakodni bátorkodjam.*

Távol legyen azonban tőlem, hogy ezt az Önök által történt kitüntetésemet mostani előadásom által az én Paedagogiumbeli ©rám részére lefoglalni és így ennek az Önök részéről leendő méltatását úgyszólván kieroszakolni akarjam. Bízunk ezt az igazságszolgáltatást a jövőre. En ezúttal sem vágyódtam és nem is számítottam egyébre annál, hogy egy nagy és szép eszme szolgálatában eltöltött hosszú és becsületes munkásságom némi elismerésre találjon az Önök részéről is. Ezt megadták Önök nekem nem várt és nem is remélt kitüntetésükkel. Köszönet érte ezúttal is!

III. A Ptedagógium bomlása.

Az intézetnek most következő korszakát lehetőleg tárgyilagosan ismertetni óhajtván, gondosan óvakodni fogok attól, hogy ennek kapcsán a m. közoktatásügyi kormány azonidőbeli vezetői felett kritikát gyakorolni avagy ellenük csak távolról is vádat emelni akarjak. Csupán annak a tényállásnak a konstataálására fogok szorítkozni, hogy a Pédagogium ama későbbi *bomlásának*, vagy ha úgy tetszik *átalakulásának* az indító okai, mely bomlás tulajdonképen már az én igazgatói érámm alatt vette kezdetét s amely az én utódaim alatt

* Volnának ugyan még egyes szintén rég elfeledett morális értékeim az «*Országos Tanszermuzeum*», az *Országos Közoktatási Tanács* (három lu.strunion keresztül): és a *Néptanítók Lapj*szolgálatában eltöltött hosszú munkásságom időszakából is.. Különösen ez . utóbbiból, mely szintén B. Eötvös. J. szép alkotásainak egyikét képezi, s amelynek szolgálatában teljes 22 évet töltöttem el. Összes közéleti munkásságaim kqzt ez az, amely a legméltánytalanabb megítéltetésben. részesült vagy — és ez még bám több melyre a legteljesebb számbanémvadás és elfeledtetés sötétségé bofittatott. Nekem volna bátorságom hozzá, ennek a "sötétségnek a bevilágítására is vállalkoznom. Egyszer talán, ha éllelődm- és kedvemből még kifutná, megtennem, sőt akár itt e körben, ezen minden kicsinyes elfogultságok felett álló areopag előtt is.

feltartóztathatlanul volt végbe menendő, elsősorban is legfőbbképpen magában a közoktatásügyi kormányban keresendők. Hiányzott ott a Gönczy Pál távozása óta nemcsak az intézet továbbfejlesztésére, hanem még a már meglevő alkotások fenntartására való komoly szándék, sőt a mi erre irányuló törekvéseinknek, küzdelmeinknek még az erkölcsi támogatása is. És pedig anélkül, hogy az illető ügyosztály azon időbeli tisztelt vezetőihez való személyes viszonyaimnak mindig igen szívélyes és barátságos volta ellen a legkisebb panaszra is okaim lehettek volna I Hja! más aera, más emberek! Tehát más felfogások a P. céljait, rendeltetését illetőleg is. Ennek az intézetnek a sorsa tulajdonképpen már akkor meg volt pecsételve, amidőn Gönczy P. államtitkár kivált a minisztériumból. Gr. *Csáky Albin* alatt (áldás emlékére!) még Gönczy nélkül is megállhatott volna a P. a maga teljességében, sőt a továbbfejlesztésére is eléggé biztatók voltak a kilátások mindaddig, míg ezt a valóban nagy embert nem foglalta le teljesen a maga számára az egyházpolitika. Ugyan ki kívánhatta volna tőle, hogy az ő nagy parlamenti harcai mellett legyen neki érkezése és kedve foglalkozni személyesen és közvetlenül még a Ptedagogiumnak eléggé bonyodalmas ügyeivel is! De hogy ehhez meg volt benne a jó szándék, erről tanúságot tehetnének azok a különböző alkalmakból hozzám írt magánlevelei, melyek egyikét képezik ma is életem legbecsesebb emlékeinek. Jöttek a nehéz, a kritikus idők az intézet életében és a centrumban nem volt többé támaszunk I Nem fogok a kegyeletlenség hibájába esni, annál kevésbé igaztalan lenni a minisztérium azon főtisztviselői iránt, akik a Gönczy örökébe léptek, ha kimondom róluk, hogy a P. nemcsak hogy egyáltalában nem volt a szívükhöz nőve, de sőt kezdett az hova-inkább a terhükre lenni. A kívülről mindinkább erősödő pedagógiumellenes áramlatok által ostromolt intézet egyszer csak azon vette észre magát, hogy teljesen el van szigetelve és csak önmagában keresheti fennmaradásának a feltételeit. Úgy látszott mintha a P. nem is kellene többé már senkinek. Ez a maga létfenntartásáért küzdvén, elvesztette a csatát. És vae victis I jaj azoknak az intézményeknek, vagy a maguk sorsát azokhoz kapcsolni akaró embereknek, ha ezek a maguk érdekeit a többség érdekeivel összekapcsolni nem tudván, egyszer csak a népszerűtlenség árjának a sodrába kerülnek.* A minisztériumban nem lévén többé senkink, aki bármi

* Talán ezért van az, hogy oly sokan vannak, kik nem csak a magánéletükben való boldogulásuk vágyából, hanem a közélet küzdő porondján is a sikereknek minden áron való kicsikarására törekedvén oly szörnyűségesen keresik, bújják a népszerűség kegyeit. Sőt néha olyanok is,

kis részben is a maga alkotásának tekinthette volna ez intézetet, nem is várhattuk ott senkitől, hogy magát a P-ért exponálja valami nagyon. Minthogy pedig ez kénytelen volt folyton-folyást csak továbbfejlesztést, kialakítást — végeredményében tehát mindig csak *anyagi* áldozatokat kérni, sürgetni: kezdettünk igen kényelmetlenekké válni. Az ebből kifolyólag folytonos információkkal, memorandumokkal és küldöttségek elővezetésével zaklató, alkalmatlankodó igazgató már-már valóságos réme lett a minisztériumnak. Valóban úgy látszott, mintha nem is tudtak volna minket ott többé megérteni. Hogyan érthetett volna meg tehát Wlassics, az új miniszter, az én igazgatói arámnak legutolsó minisztere?

Egykor, amint a tanári kart elébe kelle vezetnem, hogy tőle a Psedagogium egy-két égetőbb bajának az orvoslását kérelmezzük és amint erre az ilyenkor szokásos választ kérelmünknek «a lehetőség határai közt» leendő teljesítéséről végig hallgattuk, következett a «cercle». Ekkor a miniszter hozzám lép, megfogja a kabátom gallérjának a csücskét és az ő kedves bonhomijával így szól hozzám: «Mondja csak Gy., mi is hát voltaképpen ez a magok Peedagogiumja?» Elmondtam nagyjában, amint lehetett. Idők múltával újból elébe kelle vezetnem valamely hasonló küldöttséget. Nos, a miniszter újból megismételte a fentebbi kérdését, — ha talán más formában is. Én is a válaszomat. Csak annak bizonyosságául véltem ezt felhozandónak, hogy a központi adminisztráció valóban nem sokat törődhetett már akkor többé velünk, ha a minisztert a P. felől ennyire tájékoztatlanul hagyhatták.

Igaz, volt nekünk még egy a Psedagogium és a minisztérium közé helyezett s azt emezzel összekapcsolni hivatott közvetten fensőbb hatóságunk is: a budapesti kir. tanfelügyelőség, majd később a «Gondnokság». Nekem csak az elsövel volt bajom, az utóbbi később keletü lévén. Volt tehát még egy fórummal több, ahová informálni, hivatalos ügyiratainknak e közbeeső postaállomáson való elintézését kérni sürgetni, — természetesen tehát *előszobáznom* is kelle. Ez utóbbi, őszintén szólva, sokszor keserü önmegtadással, lévén ilyenekben amúgy is elég bőven részem a magasabb régiókban. Nem lett kik egy ország legéletbevágóbb ügyeinek a vezetésére kaptak megbízást a nemzettől. Miniszterek, kik nem csak a politikai élet versenypályáján, hanem még a saját ressortjuk házi kertjében elért sikereik java részét is néha nem annyira a nekik tulajdonított fényes kvalitásaiknak, mint inkább a népszerűséggel való állandó és ügyes kacérkodásaiknak köszönhették. Igaz ugyan, hogy ezen sikereik értéke és tartóssága is rendszerint csak olyan szokott lenni, mint éppen ama viszonyé volt, melyből azok keletkeztek.

volna ugyan semmi szükség erre a közvetítő «felsőbb közeg»-re, de azért nem lehetett kikerülnünk azt. Protegáltak is ott szörnyűségesen, minthogy rendíthetlenül meg voltak mindig győződve arról, hogy ők vezetik a Paedagogiumot.

Úgy hallottam, nem tudom igaz-e, hogy az Erdélyre vonatkozó «Diploma Leopoldianum»-ban benne lett volna ez a passzus: «Ceterum volentes-nolentes protegit vos Sua Apostolica Maiestas». Ilyen forma «volens-nolens» protekció nehezedett reánk a kir. tanfelügyelőséghöz való viszonyunkban, alárendeltségünkben. Nem csekély érdeme vagy szerencséje az én tiszt, mostani (sorrend szerint második) utódomnak, hogy megszabadíthatta az intézetet ezektől a tanfelügyelőségi és gondnoksági «Maiestas»-októl. Ennek az alárendeltségi viszonynak a föl- említésére pedig csak azért vala itt szükség, hogy rámutathassak arra, miszerint épen magának a budapesti kir. tanfelügyelőnek nem csekély része volt a P. bomlasztásának előidőzésében.

A Psedagogiumban a tanári fizetések egyáltalában igen méltánytalanul voltak megállapítva. Főleg a felsőbb fokozatokon (polg. isk. tanítóképző, ennek gyakorló iskolája és a tanítókép. tanári tanfolyam vezetése körül való tanári teendő'k) a fizetés sehogy sem állott arányban a tanárok elébe tűzött teendőkkel, melyek elismerten főiskolai jellegűek voltak. E visszás helyzet megszüntetésére tett minden törekvésünk sikertelen maradt. «Az ország mostoha pénzügyi viszonyai» stb. volt mindig a válasz, megtoldva koronként azzal, hogy majd jövőben stb. stb. A tanári karnak az ilyen állapotokból szülemlett s idővel folyton növekedő elégtelensége, lehangoltsága nemcsak zsidbasztólág hatott egész intézeti életünkre, de sőt egyik lappangó, bár azért épen nem jelentéktelen oka lett a Paedagogium későbbi bomlásának. Mert ugyan mikor nem volt a «rang és fizetés» (a tanárok rang és fizetési osztályokba sorozásának szerencsétlen ideája!) egyik döntő motívum az emberek elhatározásaiban — és mikor nem fog ez ugyanaz lenni a jövőben is? A tanári közszellemnek ép ezen válságos állapotában egyszer csak előáll, mint «Deus ex machina» az azon időbeli kir. tanfelügyelő (boldogult dr. VerédyK. barátom[^], közibünk vetve a Paedagogium egységének felrobbantására szolgáló azt a bombáját, hogy csakis a felbomlasztás árán lesz elérhető a polg. isk. tanítóképző tanárai fizetésének annyira kívánatos méltányosabb rendezése. Okoskodásának ez volt a filuma: «Mindenekelőtt *dobjátok ki magatokból az elemi isk. tanítóképzőt*, mert mindaddig szóba sem jöhet fizetéstek méltányosabb rendezése. Tudjátok meg, hogy tisztán csak ez a közösség az oka annak, ha nem tudnak titeket — polg. isk. tanítóképzőt — megkülönböztetni a többi elemi isk. tanítóképzőktől.» Ellenállhatlan erővel hatott ez az érvelés.

Tehát fizetésemelés a P. bomlasztásának az árán. «Timeo Danaos et dona ferentes» mondtam én nekik, de hiába! Ez volt az első komolyabb eset, amidőn némi meghasonlásba kellett jönnöm a tanári karral! Szerencsémre nem tartott sokáig, mert vége felé járt már akkor az én pályafutásom a Paedagogiumban. Alig is vettem ki lábamat onnan, már közvetlen utódom alatt végbe ment a legkisebb ellentállás nélkül, sőt az összes érdekelt felek nagy örömeire ez a különválasztás: először is tehát az elemi isk. tanítóképző teljes önállósítása, függetlenítése a Pedagógiámtól. A kezdetnek volt nemsokára folytatása is. A Paedagogium bárkájából még több fölösleges terhet kellett kidobni, hogy annál gyorsabban juthassanak el a mi Jasonjaink ama boldog partokra, ahonnan a «fizetésjavítás» aranygyapját vélték magukkal elhozhatónak. Az elemi tanítóképző és ennek gyakorló iskolája után egymásután amputáltattak le a P. törzséről a polg. tanítóképző ipari és rajzi szakcsoportjai, az ezekhez csatolt ipartanműhelyek és a gipszöntő tanműhely. Jól összezsugorított továbbá a zenei szakcsoport is, és — ha nem csalódom — a tanítóképezdei tanári tanfolyam is majdnem egészen az egyetemre utasított.

Lehet, hogy nehéz lesz most kikerülnöm itt azt a föltevést, sőt vádat, hogy a Paedagogium azon arájának az ismertetése után, mely többé-kevésbé az én nevemhez fűződik, kisebbíteni akartam a P. mostani új seráját s vádolni az ennek előidőzésében szerepelt egyéneket. Nem. Vádolni nincs jogom, bírálni sincs szándékom. Legyen hát csak «Laudator temporis acti» a nevem. Belenyugszom. Még úgy is, ha gúnyszámba kellene vennem ezt. Számolni tudok azzal — s ezt már másodízben mondom — hogy: más idők, más emberek, tehát más felfogások és meggyőződések, melyek feltétlenül tiszteletben tartandók. Lehet, hogy a Paedagogium fájának ez a lecsonkítása szükségszerű mívelet volt. Ismeretes eljárás a kertészetben is. Úgy nevezik hogy: ifjúsítás, a termőképesség javítása céljából. Szívemből óhajtom, hogy úgy legyen.

De ezzel szemben számítok az én mostani álláspontom jogosultságának az elismerésére is. «Hanc veniam damusque, petimusque vicissim.» Nézhettem-e én közönyösen, nézhettem-e fájdalom nélkül ennek az egykor B. Eötvös József által ültetett és ugyanő által az én gondozásomra bízott szép csemetének s később a Trefort Ágoston és gr. Csáky Albin szerető gondozása mellett oly szépen meglombosodott és már oly igen értékes gyümölcsöket is termő fának ezt az össze-vissza csonkíttatását? Hisz ma már mondhatni csak a pusztá törzse van meg belőle. A Paedagogium egykor tényleg — majdnem titokban, mert alig ismerve és tudva — az összes népokttási intézetek anyaiskolájává lett. *A népokttási intézetek főiskolája.* A Peeda-

gogium valóságos *gyűjtőnév* volt. Ma már nincs többé Pasdagogium. Legalább e szó egykori értelmében. Ma csak polgári isk. tanítóképző van a P. helyén. Ebben a «csak» szóban pedig nincs részemről a lekicsinylésnek semmi, de épen semmi szándéka.

És most térjünk újból vissza az argonautákhoz, a fizetésrendezés aranygyapját keresőkhez. A Predagogiumon véghez vitt csonkítások, már amennyiben ezek — s kivált eleinte — leginkább a jobb anyagi díjazás elérhetésével voltak kombinációba hozva, sajnos, célhoz nem vezettek, sőt határozottan kudarcot vallottak, őszintén fájalt — mert soha nem kívánt — elégtételül nekem.

Kissé bővebben kell ki terjeszkednem itt ennek a történetére.

Érintettem fentebb a külső psedagogium-ellenes áramlatokat. Ezek a Peedagogiumnak, mint új közoktatásügyi intézménynek az alamosására, a tanügyi közvélményben való diszkreditálásra voltak irányítva. A támadások pedig, mert tényleg azok voltak, két oldalról irányultak a P. ellen. A tanítóképzőintézetű tanárok és a polgári iskolai tanítók egyesületei és szakközlőnyei részéről; tehát mind a kettőnél szóval és írásban. De ez nem jelentette egyszersmind a P. növendékeinek a zendülését, Coriolankodását az intézet ellen. A tanítóképz. tanári pályán akkor, amidőn ez a harc megkezdődött, még nagy kisebbségben voltak az int. növendékek. A polgári isk. tantestületekben, ha tekintélyes számmal voltak is képviselve, ott nem ők vitték a szót, a vezetőszerepet, hanem az egyetemen képzettek, a középiskolai tanári képesítéssel bírók. Ám az érvek, amelyek e harcban ellenünk szerepeltek, olyanok voltak, hogy nem csodálhatni, ha mind a két táborban felülkerekedhetett a p.-ellenes irányzat. Először is nem akarta elismerni sem az egyik, sem a másik a P.-ot a maga anyaintézetével. Mind a kettő az egyetemen akarta áthelyeztetni a tanáraik képzését és képesítését. A főmotívum, a nagyágyú az volt mindig, hogy az egyetem több biztosítékot nyújthat, sőt az egyedül megfelelőt, a tanáraik tudományos kiképeztetését illetőleg, ami mellett természetesen könnyű volt súlyos, a pedagógiumi képzést szétmorzsoló érveket hozni fel. De az, hogy az éremnek van még egy másik oldala is, teljesen figyelmen kívül hagyatott. Nevezetesen az, hogy míg egyfelől a Peedagogiumban való képzés sem zárja ki a megfelelő tudományos kiképzés lehetőségét, másfelől itt a tanárképzésnek annyira fontos egyéb biztosítékai, úgymint a nevelési szempontok vannak inkább megadva, mint az egyetemen, továbbá az, hogy egy általában a tanári pályán a siker biztosítékai nem annyira a többetudásban, mint a többetakarásban keresendők, szóval, hogy «a tanárokat *nevelni* kell» (Trefort Ágoston klasszikus mondása) és végül az, hogy Psedagogiumban a tanárok gyakorlati kiképzésére szolgáló esz-

közök (gyakorló iskolák) is mind adva vannak, míg azok az egyetemen teljesen hiányoznának: mindezekről az illetők vagy épen tudni sem akartak, vagy ha igen, úgy azokat végzetlenül lekicsinyelték. Ám mindezek az elvi álláspontjai és érvei a P. elleneseinek, habár a kirakatban első helyen díszlettek is, voltaképpen mégis csak egy *mellékcélnak* álltak a szolgálatában: annak, hogy az Egyetemtől való leszármazás sokkal inkább biztosíthatja a tanároknak a jobb társadalmi pozíciót s ebből kifolyólag a nagyobb anyagi díjazásra való igényt, mintha csak a P.-ig vihetik fel a származásukat, kiképzetésüket. Szintén csak a *rang* és *fizetés* kérdése volt ez, ha be nem vallottan is. A két leghatalmasabb tényező, az emberek «meggyőződéseinek» a kialakításában. Előre látható volt, hogy a P.-nak, kivált abban az időben, midőn kétségtelen volt, hogy a döntő körök sem sokat törődnek többé vele, itt ezen a téren feltétlenül csatát kell veszítenie. Legnagyobb eréllyel és sikerrel folyt ez a harc az elemi tanítókép. tanárok országos egyesületében és ennek szakközlönyében. (Hettyei G., Dezső L., Somogyi G. stb.). Egyébiránt ez az animozitás, ez a «rossz szemmel nézés» az ő részükről egészen érthetőnek, sőt természetesnek vala mondható. Comprendre tout, c'est pardonner tout. A Paedagogium az elemi tanítóképzők sorából emelkedett ki, sőt kissé a nyakukra is. És íme, ez az elemi tanítóképzőből csak alig néhány év lefolyással att Paedagogiummá felcseperedett intézet akarjon most tanárokat képezni nekik, hozzájuk hasonlókat! Sőt élesztette ezt a rossz érzésüket még az is, hogy a P. még irodalmi téren is elkezdette éreztetni velük a maga fölényét, mondhatni gyámságát. A P. tanári kara által írt tankönyvek kezdettek mindinkább tért foglalni a tanítóképzőkben. Megindult tehát ezek ellen is a reakció, a könyvek kiszorítása másokkal, ha mindjárt néha jóval silányabb, s a tankönyvengedélyezés tekervényes útjain csak nehezen átcusztatott könyvekkel is.

A polg. isk. tanárok egyesületében és szakközlönyeiben már sokkal enyhébben, kevésbbé agresszív módon nyilvánultak a P. elleni támadások. A harcok itt inkább csak a polg. isk. tanítók képzésének a kérdései körül forognak. Az egyetemen való képzés hívei makacsul tartják és védik ugyan az álláspontjukat ma is, de ha nem csalódom, mindig szűkebb térre szorulva. A Paedagogium tanítványai ott már régebbtől fogva nagy abszolút többségben lévén, ezek híven és sikerrel foglalnak állást a paedagogiumi képzés mellett, úgy hogy ott ma már ez a kezdetben P.-ellenes harc határozottan a P. mellett való védelemmé alakult át, erélyesen kívánva a P.-nak további kifejlesztését és annak főiskolai rangra való emelését.

Mindkét táborban egyenlő eréllyel, de sajnos, nem egyenlő sikerrel folyt a küzdelem anyagi helyzetük (fizetés és nyugdíj) javítását

illetőleg. Itt már csak az elemi tanítóképzőintézeti tanárok tudtak igen jelentékeny sikerekre szert tenni. Míg a polgári iskolaiaknak máig is jórészt csak a szép biztatásokkal és ígérésekkel kell beérniök. A tanítóképző-int. tanárok e téren elért eredményei szép tanúságot tehetnek arról, hogy az *összetartás*, *erély* és ügyes taktika miként győzedelmeskedhetik nálunk még pénzügyi nehézségeken is. Ez a győzelem, ez a siker nem is volt most a P. ellenében, a P. rovására kivíva, bár határozottan a P.-beli tanárok sajnálatos háttérbe szorításával.

Arról van itt szó, hogy az elemi tanítóképzőint. tanárok és igazgatók előtt megnyitattak a VII. és VI. rang- és fizetési osztályok sorompói, míg a P. tanárainak és igazgatóinak egészen a legújabb időkig csak a VII. osztály sorompóin belül kelle maradniok. Amennyire méltányosnak, helyesnek és örvendetesnek mondható ez a vívmánya az előbbieknél, annyira nem méltányosnak, nem helyeselhetőnek kell mondanunk az utóbbiaknak — a paedagogiumbelieknek — ezt a beszoríttatását a VII. fizetési osztály sorompói közé; Ha van itt fokozat a két-fajta intézettől megkövetelt és végzett munka minősége és értéke között, azonképen megkövetelhető volna, hogy meglegyen az ennek megfelelő fokozati különbség az anyagi díjazást illetőleg is. Ez a visszás állapot az anyagi díjazás terén nem kevésbé visszás helyzeteket teremtett a kétféle intézet tanárai között. A P.-nak aránylag még nem nagyon sok szolgálati időre visszatekinthető, bár egyébként érdemes növendékei, mint állami tanítókép. igazgatók egészen a VI. fizetési osztályig emelkedhettek fel, míg egykori tanáraik jóval hosszabb szolgálati időre és bizonyára nem is csekélyebb szolgálati érdemekre hivatkozhatva, a VII.-ből kiemelkedni nem voltak képesek. Lehet, hogy a P.-nak ezek a régi érdemes tanárai, pl. hogy másokat ne említsek, egy Rucsinszky L., egy dr. Kovács János, stb. a bölcsék klasszikus nyugodtságával és stoicizmusával tudják túltenni magukat ezeken az anomáliákon, de nekem, mint a P. egykori igazgatójának, régi kartársuknak legyen megengedve és megbocsátva, ha efelett való méltatlankodásomat magamba fojtani még itt e helyen sem tud ám.

És nem hagyhatom abba ezt az épen nem épületes fejtegetést anélkül, hogy rá ne világítsak kissé a P. gyakorló polgári iskolája tanárainak a helyzetére is. Kezdetben, amidőn ennek az iskolának szervezése feladatombul tűzetett, könnyű volt nekem a legjobb erőket hozni és állítani be ide a P.-nak összes már alkalmazásban levő tanítványai közül, mert a fizetés úgy volt akkor megállapítva, hogy ez az állás nemcsak kitüntetés, hanem anyagi előny is volt rájuk nézve. Később az anyagi díjazás aránya köztük és a kihelyezettek

közt tetemesen megváltozott, még pedig a gyakorlóiskolabeliek hátrányára. Ennek pedig az lett a következménye, hogy az iskolánkból a jobb erők nagy része átpártolt a tanítóképzőkhöz, hol azok ma már a VII., sőt VI. fizetési osztályban vannak, míg a maga zászlójához mindvégig híven kitartó kisebbség nem tudta feljebbvinni a sorsát mind e mai napig a VIII.-nál. Sőt nemcsak egykori tanuló- és kar-társaikkal, hanem a saját tanítványaikkal, a gyakorló iskolában általuk képzettekkel szemben is látniok. érezniök kelle ezt a bántó háttérbe szoríttatásukat. Ezek közül többen a tanítókép. pályán sokkal rövidebb szolgálati idő alatt, mint az övék, a VII., sőt VI. osztályba jutottak fel.

Hja kérem — bocsánat e merészségemért 1 — így nem lehet «minta és gyakorló polgári iskolát» kreálni, nem lehet azt a kellő szintjára emelni és azt ott fenn is tartani!

Sokan azt fogják mondani erre: nagy túlzás még is a tanári fizetés mértékében keresni valamely iskola felvirágozásának a feltételét. Talán nem is olyan nagy! Nem hiszem, hogy családos embereknél — és kivált a mai korban — odáig lehetne fokozni az idealizmus iránt való követelményeinket, hogy mondjanak le az illetők önmaguk és családjaik iránt való legméltányosabb igényeikről is akkor, amidőn a választott pályájukon való kötelességekről és kitar-tásról van szó. Miért nem alkalmazzák ugyanezt a szigort a közszol-gálat más ágaiban is? Csupán a gyakorló polg. iskola tanárainak ne legyen szabad soha arra gondolniok: «lám, ha én is oda hagytam volna ezt az intézetet, mint azt egykori társaim tevék, úgy meny-nyivel gondtalanabb lehetne most az én életem is 1

Ismerek igen kiváló tanárokat, kik, hogy úgy szóljak, tetsze- legnek maguknak abban, hogy lekicsinyeljék a gyakorló polg. isko-lánk jelentőségét a tanárok képzésénél. Nagy tévedés, nagy igaz-talanság! Nem szeretnék itt magam is ugyan abba a hibába esni, hogy a gyakorlati kiképzéssel szemben lekicsinyeljem az egyes tudományágak elsajátításában kifejtett szorgalmát és eredményeit a tanítójelölteknek, és hogy az e téren elért sikereiknek jellembeli, morális nagyjelentőségét is kellően értékelni ne tudnám. Am mind-ezeknek készséggel való elismerése mellett is azt kell mondanom, hogy én a magam részéről mindig csak a *gyakorló iskolában és a gyakorló iskola által* tudtam a legbiztosabban kiösmerni azt, hogy mit tartsak az illető jelöltnek mint leendő tanárnak a morális értéke, úgy szólván a tanári lelkiösmerete felől. És őszintén szólva néha még arról is, hogy a tanári pályára viendő ismereteiknek milyen a szoliditása, az alapossága. Ezért igyekeztem mindig folytonos és szoros kontaktusban lenni a gyakorló iskoláimmal. Tanítványaimnak,

mielőtt őket az életbe kiküldeni s pályájukat ott tölem telhetőleg kijelölni alkalmam lett volna, elébb mindig a gyakorló iskola tűzpróbáján kellett keresztül menniök. Ott kellett előbb biztosítékokat nyújtaniok s ezekkel mondhatni megszerezniük a szabadalmat arra, hogy tanári pályafutásukat künn az életben tényleg megkezdhessék.¹ Mindezek után kevés már a mondani valóm.

Az antagonizmus az elemi tanítóképezdei tanárok és a P.-beliek között a fizetéskérdéseknek ily módon történt rendezése következtében jórészt megszűntnek tekintendő. A tankönyvek kérdése sem okoz többé rossz vért senkinél, amióta az elemi tanítóképző tanároknak sikerült a saját kebelükből keletkezett könyvekkel szorítani ki onnan a másokat. Igaz ugyan, hogy még ezeknek a «kiszorító» tankönyveknek a szerzői is legtöbbszörre mind a P. egykori növendékeiből teltek ki.

Mindezeket csak annak a ténynek a feltüntetésére, beigazolására tartottam felhozandónak, hogy a P. életfája — mindig csak a magam idejebeli állapotokról szólok itt — a pénzügyi dotációk felszívó edényein át eszközölt nedvkeringésnek az alákötözése folytán is az elsorvadás sorsának volt kiszolgáltatva.

Mert valóságos életideg az — nem hiában «nervus rerum gerendarum» a neve, és, akárhogy vesszük is, egyik életfeltétele ez minden intézetnek.²

¹ Ám az általam itt gyakorolt szigor, valamint az is, amelyet egyes tanítványaimmal szemben néha még az internátusokban is gyakorolni elengedhetlen kötelességemnek ismertem, nemkülönben a tanári kineveztetéseknél is (melyeket a legtöbb esetben alaptalanul tulajdonítottak csak nekem) egyeseknek kielégítenlül maradt ambíciói, mindezek, mondom, nem egy növendékünknel hagytak személyem iránt bizonyos elfojtott elégtelenséget, sőt keserúséget is hátra. Hogy aztán ezeket az érzelmeiket kivitték magukkal az illetők néha az életbe is, és nem is igyekeztek azokat ott többé magukba fojtani: ez oly általános emberi gyarlóság amiért nekem nehezteni avagy ezt nekik egyáltalában nagy hibául tudni be, nem volna igazságos. Sajnálni és hibáztatni csak azt az egyet tudtam mindig, ha néha azt kellett látnom, hogy az illetők arról, miszerént a személyem iránt való neheztelésüket még az anyaintézetre is át ne vigyék, lemondani sehogy sem tudtak volna.

² Igen érdekes és tanulságos dolog volna például összehasonlítani, de több évről, a P. évi budgetjeit a «testvérintézetnek» az Erzsébet nőiskolának (mely elvégre is a P.-ével csaknem analóg célok és feladatok szolgálatában állott) az évi budgetjeivel. Azon intézetével, mely eleitől fogva abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a miniszterek és az összes hatalmi tényezők kegyeinek — sietek hozzátenni, hogy igen jól kiérdemelt kegyeinek — a Zenithjén állott mindig.

Tovább e sorvadás történetét nem folytatom. Ennyit elmondani kötelességemnek ismertem. Talán többet is a kellőnél. Talán azt fogják mondhatni Önök: mind az amit itt az öreg emberek bőbeszédűségével össze-vissza hordottam, nem egyéb mint «Vanitatum vanitas»! Oh ezek a mi szájalmasan kicsinyes dulakodásaink az élet «Hiúság Vásár»-ában! Különb is az emberek és az emberi intézmények sorsa néha olyan, mint a hajózás a Quarnero «Mai tempó» csatornáján erős boraviharban. Némelyik szerencsésen áthalad rajta és némelyiket zátonyra dobják a hullámok vagy odaragasztják valamelyik sziklásúcsra. Az élet apály-dagálya ez.

És most hadd térjek újból vissza Hozzád, Br. Eötvös József nagy szelleme!

A mi kicsinyes és meddő erőlködéseink felett ott állsz véghetetlen nagyságban és magasságban a Te politikai, irodalmi és kulturális alkotásaidnak elévülhetetlen nagy kincseivel. Fényt és meleget osztogató nap voltál nekünk s az leszel a nemzedékek hosszú sorának is!

És e naptól ráesett egy sugár a Paadagogiumra is! Nekem csak az volt itt most a feladatod, hogy mindazt, ami e napsugár elébe árnyékul állott, elhárítani igyekezzem, úgy hogy a Píedagogium ennek a napsugárnak az igazi és teljes megvilágításába legyen beállítva. Kötelességem volt ez, mert ez az intézet is a Te nagy szellemedigviheti fel a maga származási fáját. A Te Geniusod ott állott annak a bölcsőjénél. Az jelölte ki továbbfejlődésének az irányait, az világította meg pályájának az útjait is.

Ave Genius!

Az emléked dicsőítésére hívó szózatra elő kelle jönnöm nekem is a rejtekemből. És amidőn hódolatomat Neked, úgy ahogy tőlem telhete, bemutatni igyekeztem, úgy vélém, ki kelle mutatnom egyúttal azt is, hogy azon a helyen, ahová egykoron állítottál, igyekeztem mindvégig megállni a helyemet, megtenni a kötelességemet. Jól-e, rossz-e, ezt megítélni nem az én tisztem. De hogy híven, ezt hiszem, és ennek a tudatában megnyugvást találok. Vajha elmondhatnám azt is, hogy a Te nagy szellemednek megfelelően!

Mindezekről, hogy ítéld fölöttem, Neked akartam beszámolni! most!

Itt volt ennek a helye és itt az ideje is — nekem.

A tizenkettedik órában!

Ave Genius .....!

GYERTYÁNFY ISTVÁN.

II.

MÉG VALAMI A PAEDAGOGIUMRÓL

J'ai eu le plaisir de visiter, dans des conditions exceptionnelles l'un des établissements le plus intéressants de l'Europe. Le « *Paedagogium* ». J'ai emporté de cette visite l'impression d'une méthode pédagogique très-saine et très forte. J'ai senti circuler dans ce colossal organisme une vie intense, fait de travail, de discipline et de mutuelle confiance.

Ernest Rochelle.

(Correspondance Universitaire
1897. évf. 9. szám.)

MÉG VALAMI A PAEDAGOGIUMRÓL.

És most, hogy a Magyar Paed. Társaság nagyérdemű elnökségének lekötelező szívességéből br. Eötvös József emlékének a magam szerény hódolatát nekem is bemutatnom lehetne, szükségesnek láttam hozzáfűzni a már elmondottakhoz még ezt a «valamit» is a Paedagogium-kérdés tisztázhatása érdekében. A felolvasásom keretén kívül teszem ezt, mivelhogy már amabban kiterjeszkednem erre is, az ünnepély tárgya iránt való kegyelet megsértése nélkül nem lett volna lehetséges.

Felolvasásomban — mint úgy hiszem kevésbbé ismert tényre — hivatkoztam arra, hogy a Paedagogium eszméjének legelső koncepciója, ez eszmének úgyszólván az embriója, tulajdonképpen br. Eötvös Józsefre vezethető vissza és hogy a *Trefort Á.* és gr. *Csáky Albin* idejébeli Paedagogium a br. Eötvös József eszméjének volt a megtestesítése, kialakítása. Ennek a Paedagogiumnak később tudvalevőleg az lett a sorsa, hogy más kormányzati és iskolaszervezési felfogások következtében a régi alakjában elejtendőnek találtatott. Ez az, amit felolvasásomban a »*Paedagogium bomlása*» címe alatt ismertettem. Ez az egész kérdés tehát ma már túlhaladott álláspont. Az egykori Paedagogium a maga konkrét valóságából újból eszmévé fejlődött vissza. E ténnyel szemben én annyival inkább utalva volnék a «*quieta non movere*» álláspontjára helyezkedni, minthogy a nyugalom immár valódi életszükség nekem is. Ezzel az eszmével való foglalkozásnak tehát ma már tisztán csak teoretikus, úgyszólván akadémikus jellege van. A Paedagogiumot újból «visszacsinálni», visszavezetni azt újból a régi formájába, nem tartom valószínűnek, sőt talán még lehetségesnek sem. Az efelett való elmélkedéseim tehát a tényleges állapotok cirkulusait megbolygatni éppen nem, de sőt még érinteni sem fogják. Hogy a Paedagogium a régi keretei szerint valaha, mint Phönix a hamvaiból, újból életre kelhessen, még pedig úgy, hogy felvirulásának, kifejlődéseinek összes feltételei is megadva legyenek: ahhoz egy második br. Eötvös Józsefnek vagy Trefort Ágostonnak a teremtőereje kellene, és hozzá az anyagi áldozatok meghozásának a lehetősége is.

A jelenlegi viszonyok közt úgy hiszem, hogy valamely miniszternek a regenerálási jószándékán kívül kellene még nekünk egy magyar *Haward* vagy *Carnegie* is, aki adna aztán a pénz mellé az eszme gyakorlati megvalósításához szükséges *szigorúan meghatározott célt és szervezetet* is. E két feltétel közül alighanem az utóbbi volna a fontosabb. És más idő'k és más politikai viszonyok is kellenének még hozzá. Mert például amíg nálunk az egyetemcsinálás lázát kissé visszafojtani s ezt a kérdést egyszersmind az ő politikai és vallásfelekezeti jellegéből teljesen kivetkőzteni nem fogják, úgy hogy ez tisztán csak az egyetemes magyar nemzeti kultúra érdekeinek a kérdése lenni nem fog: mindaddig Magyarország közoktatásügyi minisztereinek aligha lesz ideje, kedve és — pénze arra, hogy a Psedagogiuméhoz hasonló nagyobb szabású kulturális intézmények alkotására, vagy regenerálására vállalkozzék.

Ezek előrebocsátása után, hogy a címben ígért «valami»-nek a korlátait messzi túl ne lépjem, felállítom a Psedagogium átalakulása történetének tisztázására szolgálандó kérdéseimet:

Mik voltak a Pmdagogium bomlasztásának tulajdonképpeni indítóokai?

Szolgált-e valamelyes előnyére a felbontás a Psedagogium kötelékében állott intézeteknek? Melyiknek és mennyiben?

Veszem mindjárt az első és úgyhiszem főkérdést, melynek megvilágításával némi tájékozódást szerezhetünk a többi kérdések felől is.

A Paedagogium fogalmába elhelyezkedett intézetek kapcsolatának felbontása először is az elemi népiskolai tanítóképző különválasztását és önállósítását vonta maga után. Én a régi kapcsolat felbontásának hivatalosan megállapított motívumait nem ismerem. Nem ismertem sem akkor, amidőn a Psedagogiumtól megváltam, valamint nem ismerem ma sem. Néhai dr. Verédy K. budapesti kir. tanfelügyelőnek az elemi isk. tképző különválasztására vonatkozó terveit, melyek a P. tanári karánál is némi visszhangra találtak, már felolvasásomban sem lehetett érintetlenül hagynom. A dr. Verédy K. szava azon időben az irányadó felsőbb körök előtt némi súllyal bírt s így nyugalomba vonulásom után hamarosan keresztül is vihette ezt a különválasztást. Az én közvetlen utódom — néhai dr. Kiss Áron barátom — a maga részéről pedig nemcsak hogy nem bánta ezt a kiválasztást, de sőt óhajtotta és valószínűleg szorgalmazta is. Nem csodálom, ha tette, s ezt rossz néven tőle nem is vehetem. Mert az intézeteknek ez az én időmbeli kapcsolata az igazgatói teendőknek, gondoknak és felelőségeknek olyan összehalmozásával volt egybekötve, hogy dr. Kiss Áron előtt, ki már koránál és természetes

hajlamainál fogva a csöndesebb, nyugalmasabb élet elérésére törekedett, az olyan élet, amilyenek ő az enyémet elég jól látta és ismerte, inkább elrettentő, mint csábító például szolgálhatott.

Minthogy azonban sem Verédy tanfelügyelőnek a különválasztás szükségességéül felhozott az az indoka, amit felolvasásomban is érintettem, hogy t. i. a polg. tképző intézet tanárainak fizetését megjavítani lehessen, sem dr. Kiss Áron barátomnak a nagyobb nyugalom után való vágyódása a különválasztásnak hivatalosan is elfogadható indokolásául nem szolgálhatott, aminthogy egy ilyen valóban kisszerű indokolással egy olyan nagyszabású alkotást, minő a br. Eötvös és Trefort által létrehozott Paedagogium vala, megbontani csak még sem lehetett: föl kell tételeznem, hogy léteznie kellett a különválasztásnak valamely más, súlyosabb motívuma is. Annyival inkább hinnem kell ezt, minthogy az elemi isk. tanítóképző kiválasztásával tulajdonképpen összeomlandó volt a Trefort—gr. Csáky-féle Paedagogiumnak az egész alkotmánya. A polg. isk. tanítóképző úgyszólván az *előkészítő* iskoláját, a tanítóképezdei tanári tanfolyam pedig a maga gyakorló iskoláját és minta-tanítóképzőjét veszíti el benne. Valóban egyik szögletalapkövét képezte ez a képző a Paedagogium alkotmányának. Én a bomlasztásnak, vagy mondjuk ez esetben a két tanítóképző különválasztásának alap gondolatát — bár gondolatolvasó nem vagyok — a következőkben mégis megközelítőleg híven vélem kifejezhetni. A gondolat itt *föltevés* és csak a szavak az enyéme. Eszerint:

A Paedagogium az ő régi — a Trefort—gr. Csáky idejebeli alakjában már túlélte magát. Az intézetek abban a régi keretben egymás nyakán voltak. Csak gátolták egymást a maguk szabad fejlődésükben. Egyszóval, ha történt is bomlasztás, ez csak a fejlődésnek volt a természetszerű követelménye. Ez nem dissolutio, hanem *evolúció* és bizonyos decentralizáció, mint a szabad fejlődés egyik elengedhetlen követelménye.*

* Ugyanezt a gondolatot látszott kifejezni — bár meglehetősen zavarosan — egyik napilapunknak felolvasásomra reflektálni akaró következő megjegyzése is: «Gy. sajnálkozással szólt a Paedagogium név alatt *vegyesen összegyülemlett* különböző iskolák szétválásának processzusáról is, mely azonban bizonyára az *egészséges továbbfejlődésnek természetes folyamata volt.*

Ez utóbbi megjegyzésből azt hihetném, hogy az illető riporter közelebbi viszonyban állhat a mostani Paedagogiumhoz, ha viszont abból a megjegyzéséből, hogy ő a régiről, mint «vegyesen összegyülemlett iskoláról» beszél, inkább azt nem kellene következtetnem, miszerint az illető tudósító, régi riporter rossz szokás szerint, jelen sem volt a felolvasáso-

Valóban súlyos, nagy szavak és pedig a tudományosság leg-szebb színeiben csillogók! Azonban nem tehetek róla, ha ezeket hallva, én, ki ezt a kérdést egy egészen más álláspont szögletéből tekintem, önkéntelenül a Goethe szavaira gondolok: «Wo Begriffe fehlen, da stelit ein Wort zur rechter Zeit sich ein». Miután azonban elvégre ezek is csak nagy szavak, s a fennforgó kérdés jobb megvilágítására nem alkalmasak, sietek egyenesen a dologra térni.

Tagadhatatlan, hogy ennek az egész pedagógiumi kérdésnek a lényegét, a valódi súlypontját az elemi tanítóképző különválasztása képezi. Hogy mennyire integráns, organikus tagja volt ez ennek az egész pedagógiumi gondolatnak, azt érintettem már felolvasásomban is. Ehhez tehát nincs mit hozzátennem, reá több szót vesztegetnem. Nézzünk tehát kissé jobban a szemébe annak, hogy ha az első nagy szervezők alap gondolata szerint a Paedagogiumnak csakugyan egyik alkotórészéül volt tekintendő az elemi isk. tanítóképző, amit elvitatni nem is lehet, ugyan miért tarhatták tehát azt abból mégis kiszakítandónak? A magam ebbeli föltevéseim gondolatláncolatát tovább fűzve, azt felelem reá: valószínűleg azért, mert úgy voltak meggyőződve, hogy ezek az intézetek egymás nyakán ülve, térben összezsúfolva lévén, gátolták egymást a maguk szabad fejlődésükben. Tehát több levegőre, nagyobb területre volt szükségük. Ezt már értem. Hisz ezt a levegő- és helyhiányt jól éreztük már mi régiek is. Én már 1897-ben kértem, sürgettem a m. kormányt a «*Paedagogiumról*» tartott és külön lenyomatban is megjelent isk. évi megnyitó beszédemben a polg. isk. tanítóképzőnek az elemi iskolától való elkülönítését s ez által «az intézeti életünket már-már agyonszorító szűk keret kitágítását.* Okosság volt tehát — vagy mondjuk szép vívmány — az én tisz, utódaimtól kitolni az elemi tanítóképzőt a régi helyéről. És még szebb, hogy nem is tolták messzire, sőt éppen egy, a Paedagogium tulajdonát képező másik közelfekvő telekre. Ez a kérdés tehát szépen megvolt oldható úgy, hogy mind a két intézet csak nyert vele. De most egy másik kérdés tolakodik előtérbe. Mi szükség volt akkor egy-szersmind az *organikus* kikapcsolásra is, az elemi tanítóképzőnek erre a teljes önállósítására, ha ez a hely- és levegőkérdés megoldható volt a régi kereten belül is?

mon és így csupán hallomás után írván, a felolvasásnak abból a leírásából, hogy azokat a bizonyos iskolákat mily organikus kapcsolat fűzte egymáshoz, magának tudomást nem is szerezhetett.

* L. A *Paedagogiumról*. Szózat a P. előjárói, tanárai és tanítványaihoz Budapest 1897. Kiáltó szó volt ez a pusztában! Igazgatói pályafutásom utolsó vergődése.'sx. A rákövetkező évben már megindult a P. felosztásának folyamata.

Most igyekezni fogok egy más oldalról fénni közelebb a különválasztás indokainak kitalálásához.

Külön igazgatót kellett adni az elemi tanítóképzőnek — fogják mondani, mert egy személybe összpontosítani mind a két intézet igazgatói teendőit miként ez az én időmben vala, ugye ez valódi non sens! A tiszta lehetetlensége az olyan igazgatásnak, mely mind a két intézet céljainak és érdekeinek egyaránt megfelelő lehessen.

Ezt a felfogást is értem, ennek is igazat kell adnom. Legfőbb csak a «tiszta lehetetlenség» szorulhatna egy kis módosításra. Mert ha ennek a kettős igazgatásnak oly hosszú időn keresztül (1873 4—1898,9), tehát az én egész igazgatói érámban *szükségből* meg kellett lennie, úgy ez oly feltűnően nagy hátrányára a kétféle tanítóképzés eredményeinek talán még sem lehetett. Az erre vonatkozó adatok felolvasásomban voltak feltüntetve. Megjegyzem azonban, hogy ez az állapot tisztán csak *kényszerhelyzet* volt, melynek éppen semmi bizonyítóerőt sem tulajdonítok. Mert azt csak nem fogja talán senki föltételezni rólam, hogy az igazgatói állások szétválasztásának akadályai bennem lettek volna. Bennem, ki e kettős állás teendőinek terhe alatt roskadozva, leginkább meg lehettem — és voltam is — győződve a kettéválasztás, a munkamegosztás kívánatos és szükséges volta felől. És végül bennem, ki - - ezt csak mellékesen említve — huszonöt éven keresztül vittem ezt a kettős terhet, csupán az egyik és pedig a kisebbik intézet igazgatói állásának a fizetésével, olyannal, mely jóval alatta állt a jelenlegi állami tanítóképezdei igazgatók nagyrészének és ezek közt például a budapesti állami tanítóképző jelenlegi érdemes igazgatójának, az én egykori, kedves emlékü tanítványomnak is a mostani fizetésénél.* Ezen igazgatói állások különválasztásának egyáltalában nem is álltak *elvi* akadályok az útjában. Hisz eleinte még a két intézet tanári kara sem volt egymástól teljesen elkülönítve, (l. ezt bővebben a fel-

* Sajnos, hogy a jóizlésnek még azon durva megsértése elől sem lehetne kitérnem itt, hogy igazgatói fizetésem kérdésének a feszegetésére is ki kelljen terjeszkednem. Az itt-ott lappangó gyanúsíttatásom kényszerített erre, mintha csak azért nem akartam a két igazgatói állás szétválasztására törekedni, hogy mindkettő fizetésének élvezetében maradhassak. Válaszul erre a fent előadottakon kívül még csak annyit, hogy a magyar államkincstár az engemet, mint az áll. po]g. isk. tanítóképző igazgatóját megillető évi fizetésnek — ebbeli hivatali működésemnek 25 éve alatt — éppen a 25-szörösét takarította meg rajtam. Tessék ezt számokra venni. Annak pedig, hogy ezeket itt elmondjam, se nem a panasz, se nem a kérdés, hanem kizárólag csak az *önvédelem* volt a motívuma.

olvasásomban), az igazgatói állások szétválasztásáról tehát még kevésbé lehetett szó. Később, midőn már teljesen el volt különítve a két intézet tanári kara egymástól, ha ezt a kérdést szóba hoztam, rendszerint mindig csak azt a feleletet kaptam a minisztériumban, hogy a polg. isk. tanítóképző nincs kellően (sőt semmiképen) megalapozva a magyar népoktatási törvényünkben, s ez okból csak egy bizonyos egységet képező intézetről és ennek igazgatójáról lehet szó a közoktatásügyi minisztérium rendes évi költségvetéseiben. És tényleg úgy is volt, hogy azokban mindig csak egy közös rovatban fordultunk elő mi - - a budapesti áll. polg. isk. tanító- és tanítónőképzők a többi állami *elemi népisk.* tanító- és tanítónőképzőkkel. Közös címünk e költségvetésekben mindig így hangzott: *Állami elemi és polgári isk. tanító- és tanítónő-képezdék.*

Íme, ez volt az én időmben a polgári és elemi isk. tanítóképzők igazgatói állásai ketté nem választásának a valódi oka. Lehet, hogy ez inkább csak ürügy volt arra, miszerint egy új igazgatói állás szervezésének a terhétől e minisztérium évi budgetjeinek oly sok másféle és mindig szaporodó terhektől roskadozó bárkáját valamilyen megszabadítani lehessen. Ez az utóbbi feltevésem mindjárt a nyugdíjba vonulásom után beigazolódott, amidőn az én közvetlen utódom nem mutatván éppen semmi hajlandóságot és készséget e kettős igazgatói teher viselésére, de sőt ezt befolyásának és összekötéseinek egész súlyával a nyakáról lerázni igyekeztén, az új elemi isk. tanítóképz. igazgatói állás akkor már minden nehézség nélkül szervezhetőnek is találtatott.

Ez ennek a kérdésnek a historikuma. Én csak annak a bebizonyítására tartottam szükségesnek ezt előadni, hogy a két igazgatói állás elkülönítésének egykori akadályai a Paedagogiumnak nem a régi — a br. Eötvös—Trefort—gr. Csáky-féle szervezetében keresendők, amivel egyszersmind bebizonyíthatni véltem azt is, hogy a két intézet későbbi időkben keresztülvitt kettéválasztásának a ténye a régi Paedagogium megbontásának igazolásául semmiképpen sem szolgálhat.

Lássuk most tehát az általam fölvetett kérdések közül a másodikat is:

Szolgált-e valamelyes előnyére az elválasztás a Paedagogium kötelékében állott intézetek valamelyikének, tehát akár az elemi isk. tanítóképzőnek, akár a lecsonkítással szőkébb határok közé szorított Paedagogiumnak? Hogy ez utóbbinak nem, de sőt ennek, nevezetesen a tanítóképz. tanári tanfolyamnak pótolhatlan nagy kárára volt az elemi isk. tanítóképzőtől való elszakíttatása, ezt már eddig is eléggé kiemeltem.

A jelenlegi állapotok védőinek erre vonatkozó ellenvetését előre sejttem. Azt fogják ugyanis mondani: a tanítókép. tanári tanfolyam növendékeinek a gyakorlati kiképzéséről eléggé van gondoskodva az «új» P.-ban is. Erre a célra fenn van tartva a kapcsolat az I. k. állami tanítóképzővel. Lehet, hogy a gyakorlati képzés jelentőségét illetőleg az én nézeteim nagyon eltérők a jelenlegi kormányzat ebbeli nézeteitől, következésképpen ezek az én nézeteim már nagyon elavultak: mindazonáltal nem lehet kifejezést nem adnom abbéli meggyőződésemnek, hogy ez a mai formája az «Apponyisták» gyakorlati kiképzésének, az I. k. állami tanítóképzőnek erre a célra történt kikölcsonzésével, eléggé hatályos, a célnak eléggé megfelelő aligha lehet.

Úgy látom, hogy most itt e tanfolyamon a gyakorló-iskola fogalmának és jelentőségének az egész foglalatja ebbe a két szóba: «*Didaktikai gyakorlatok*» van összezsugorítva. Nem kicsinylésből használtam e kifejezést, mely sem az ügy fontosságához nem illenek, sem a P. mai emberei iránt érzett tisztelettel összeyegezethető nem volna, hanem egyszerűen csak azért, mivelhogy *A m. kir. állami polgári tsk. tanítóképző-intézet* ez évi (1912—1913) «*Almanach*»-jában a tanárképzésnek erre a nagyfontosságú kérdésére vonatkozólag az ú. n. vezetőtanárok névsorán kívül egy * alatti három apróbetűs jegyzetnél többet nem találhattam. Ez tehát csakugyan összezsugorítás. A dolog érdemére nézve pedig csak éppen annyi volna a megjegyzésem, hogy a gyakorló-iskola a mai alakjában idegen terület a P.-ra nézve, ahol csak éppen megtűrik vagy mondjuk: «szívesen látják» az Apponyistákat. Mert ahhoz, hogy ez az intézet valóban a gyakorló-iskola és mintatanítóképző jellegére teheszen szert, úgy — mind az abban működő tanárok megválasztását, mind az egész intézet szervezését és berendezését illetőleg is — feltétlenül szükséges volna az, hogy ez intézet mindezen kérdésekben a P. igazgatójának legyen alárendelve. Én az egységes, harmonikus együttműködést magamnak másként elképzelni nem tudom. A P. tehát a tanítóképző-int. tanári tanfolyam érdekeinek szempontjából határozottan veszített ezzel a kiszakítással.

Lássuk most mit nyert vele a másik fél, az *elemi isk. tanítóképző*.

Akárminth törekedjek lehetőleg elfogulatlan és tárgyilagos álláspontból vizsgálni ezt a kérdést, abszolúte képtelen vagyok fölfedezni valamit — és akárcsak a legcsekélyebbet is — ezekből az előnyökből. Ha csak az intézet igazgatójának és tanári karának azt a jól eső szubjektív érzetét nem veszem annak, mely szerint sikerült nekik minden más — nem szorosan a saját intézetükhöz kapcsolódó kötelekek alól magukat kiszabadítaniok. De az intézeti szuverénitásnak

ezen elhiszem, igen kellemes érzésével szemben úgy lehet egy magasabbrendű erkölcsi jóézésről kellett lemondaniok: arról, hogy a saját intézetük közvetlen céljainak hűséges szolgálata mellett és *által* egyszersmind igen nagy jelentőségű tényezőiképen szerepelhessenek a Paedagogium elé tűzött nagy célok egyikének, a hazai tanítókép. tanárképzés ügyének a szolgálatában is.

Ha nehéznek találtam annak a kimutathatását, hogy mi volna az, amit az elemi isk. tanítóképző nyerhetett ezzel az ő önállósíttatásával, annál könnyebbnek találok kimutathatni azt, hogy mi az, amit *veszített* vele. És itt újból is ki kell emelnem a *gyakorlóiskolai jelleg elvesztését*. Azzal, hogy kikapcsoltattak a tanítókép. tanárképzés nagy munkájából, amelyben *felerészesek*. — s szerintem a munka *jobbik* felének a részesei — lehettek volna: a tanári testület e nagy és szép munkájuk erkölcsi elismerésének és jutalmazásának a jogos igényeiről mondtak le.

És vegyük ezek mellé az intézetnek a másik, jelentőségre nem csekélyebb értékű attribútumát, a *mintajelleget*. Ugyan lehet-e egy tanítóképzőnek kecsegtetőbb hivatása, ambíciójának szebb kielégítése annál, mint az, ha úgy mutathatnak reá: *íme, ez itt Magyarország mintatanítóképzője*. Ezt érhetne volna el az intézet a Paedagogium kötelékében. És ha ebből kilépett, avagy kizárattott, ezzel el is vesztette minden igényét arra, hogy az ország összes tanítóképzői közül kiemeltetve, olyan berendezést és felszerelést — anyagit és szellemit — kapjon, milyent a mintajellege követel. Valóban — higyjék el ezt nekem — igen szép és magas jövő elől záratott el ez az intézet akkor, amidőn a mintajellegre való jogos igényétől megfosztatott. És a kifejlesztésnek ezen magasabb fokra való juttatásával vállalkozhatott volna ez az intézet *esetleg* még egy más, nem kevésbé szép és nagyjelentőségű feladat megoldására is: *arra, hogy az ország székesfővárosa elemi népiskolái számára is képezhessen tanítókat*. A főváros csak nemrégiben is komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy állítson ő fel egy, a saját népiskolai tanítósükségletének kielégítésére szolgáló községi tanítóképzőt. Úgy tudom, hogy inkább csak pénzügyi nehézségek akadályozták meg e terv megvalósítását. A fővárosi tanítóképző felállításának szükségérzete bizonyára fennáll ennek dacára is. És itt legyen szabad kérdenem: nem igen jól kielégíthetné-e ezt a fővárosi tanítósükségletet a kellő szintájra fölemelendő állami mintatanítóképző is? Ha állam és főváros kellő tapintattal, előzékenységgel, a kölcsönös féltékenykedések leküzdésével és úgy az állami, mint a fővárosi külön — bár egymástól nem is oly nagyon eltérő érdekek kiegyenlítésének jóakarátú igyekezetével törekednének e kérdésben egymással kiegyezkedni, úgy bizonyára könnyen magárávallalhatná

a budapesti állami mintatanítóképző a fővárosi tanítóképzés igényeinek a kielégítését is. Ismervé a főváros mostani kormányzásának élén álló férfiú magas látókörét, a főváros köznevelési érdekeinek szolgálatában kifejtett kiváló ügybuzgalmát, szakértelmét és ezen a téren már is kivívott fényes sikereit, valamint ugyanezen érdekeknek még további kifejlesztésére is törekvő nemes ambícióját: nem lehet semmi kétségem az iránt, hogy ő nem vonakodnék hathatósan előmozdítani a saját hatáskörében az állammal való szövetkezés eszméjét abból a célból, hogy közös erővel létesítsenek egy nagyobb szabású, a rendes arányokon felül is kifejlesztendő olyan állami népisk. tanítóképzőt, melynek az lenne a főfeladata, hogy ez a gyakorlóiskola jellegének kellő kidomborításán kívül egyszersmind a *székesfőváros tanítószükség leideg és ebbeli nagyobb fokú igényeinek* is megfelelni tudjon. Egy ilyen intézetnek létesítése egyaránt lévén állami, mint fővárosi érdek, bizonyára ez utóbbi sem vonná meg tőle a maga bőkezű támogatását. Pedig, hogy a főváros mire képes ezen a téren, ezt eléggé bizonyítják azok az évről évre felemelkedő isk. paloták, melyek belső berendezés és felszerelés tekintetében is oly fényesen tanúskodnak a főváros majdnem páratlannak mondható áldozatkészségéről.*

És nem kevésbé előnyös lenne ez a szövetkezés az államra, illetőleg a magyar közoktatásügyi kormányra is. Ez alatt pedig nem csak a pénzügyi terhekben való osztozkodást értem. A közoktatásügyi kormány — ha csak közvetve is — és a főváros oly féltékenyen őrzött autonómiájának legkisebb sérelme nélkül, befolyást nyerhetne ily módon a főváros közs. népiskoláinak a belső fejlesztésére, azok szintájának az emelésére azáltal, hogy ez iskolák tanítószemélyzetének magasabb fokú és jobban is ellenőrizett képzésének és képeztetésének eszközlésében az őt megillető fő- és vezetőszerpet fogná átvehetni. És lehet az is, hogy ha a főváros a Paadagogiummal való ezen szövetkezésének előnyei felől minden irányban kielégítő meggyőződést szerezhetett, úgy idővel rájönne talán még arra is, hogy az ő egyik legújabb áldásos alkotásának, a *Pcedagogiai Szemináriumnak* is, tulajdonképpen ott a Paadagogiumban, ebben az igazi és nemcsak névszerinti pedagógiai miúieubn volna a legméltóbb helye.

* Avagy nem ugyanerről tanúskodik-e a fővárosi *elemi* isk. tanítók és igazgatók rendes fizetési és nyugdíjilletékeinek a mostani normatívuma is, mely szerint például egy főv. népisk. igazgató már 35 évi szolgálat után hat, sőt hétezer kor. évi fizetést és 40 évi szolgálat után ugyanannyi nyugdíjat is érhet el, míg az államnál még egy polgári isk. *tanítóképzőintézet*i tanár, sőt igazgató is . . . de hagyjuk a majdnem megszegyenítő összehasonlítást.

Az állammal való szövetkezést tehát átvihetnék erre a térre is. Ez esetben ez az intézet hazánk *többi nagy városai által is felhasználható* továbbképző iskolája lehetne a tanítóknak. Így lehetne ebből egy, az egész országra kiható központi Paed. Szemináriumot alakítani, mely gócpontját, legmegfelelőbb orgánumát képezhetné aztán a koronként rendezendő orsz. tanítóképzési tanári póttanfolyamoknak is. Valóban csaknem, beláthatlan perspektívája tárul fel lelkemben annak, hogy micsoda nagy és szép pedagógiai és köznevelési eredmények lennének elérhetők az államnak és a fővárosnak ezzel a szövetkezéssel: a Paedagogiumban, a Pädagogium által.

Lehet, hogy ez az egész csak ábrándozás, «mely *kanosaiul, festett egekbe néz*». Egy szép ködfátyolkép. A puszta délibábja, melyet a lealkonyuló nap rezgő sugarai varázsolnak elém. Hadd gyönyörködjem legalább egy kissé benne!

De egészen függetlenül attól, hogy fogna-e valaha létesülni a fővárossal való szövetkezésnek ez az ábrándja, vagy nem, annak, hogy az elemi isk. tanítóképző visszakapcsolása a P. kötelékébe mindkét intézetre nézve üdvös és hasznos lehessen, valódi «sine qua non» feltételét képezi az, hogy az egységes és harmonikus együttműködés biztosítékai meglegyenek adva az igazgatók *személyes tulajdonságaiban*. És nemkülönben a két intézet közötti viszony szigorú és szoros megállapításában, úgy hogy a jogok, valamint a működési és hatáskörök demarcationális vonalainak gondos felállítása által közöttük a súrlódások esélyei már jóelőre kizárva lehessenek. A több, viszonylagosan önálló intézetekből konstruált intézeti organizmusban, minő például a Paedagogiumé, az egységes, harmonikus együttműködésnek egy másik és nem kevésbé lényeges feltételét képezi az is, hogy *egy emberre legyen bízva benne a fővezetés*, hogy csak egyet lehessen *felelőssé* tenni az egésznek a vezetésért.

Ennek a fővezetőnek, vagy mondjuk főigazgatónak, az ő szigorúan meghatározandó jogköre határain belül okvetlenül megadandó bizonyos cselekvési szabadság is. Főleg a pedagógiai fővezetés jogát nem volna szabad a kezéből kiadnia. És ha a P. igazgatójának személyes tulajdonságaiban az ő nehéz hivatala méltó betöltésének biztosítékai már eléggé megadottaknak tekinthetők, úgy meg kell adni neki a kellő befolyást a P. kötelékében álló intézetek igazgatóinak, tanárainak a megválasztásában is. Az emberek szerencsés megválasztásában áll a P.-nak a valódi «lenni vagy nem lenni» kérdése. Ezért az igazgatónak is a saját maga «lenni vagy nem lenni» kérdését kell felállítania abban, hogy fognak-e elegendő befolyást adni neki a kinevezéseknél, vagy nem. Ha valahol, úgy itt nem volna megengedhető az, hogy ez állások a mindenféle protekciók és befo-

lyások szabad prédájának, avagy esetleg az ezen kérdésekben dönteni hivatott egyének — személyes rokon- vagy ellenszenvének is kiszolgáltatva lehessenek.

A Paedagogium szétdarabolásának egy másik, de már jóval kisebb jelentőségű művelete volt a polg. isk. tanítóképző *ipari szakcsoportjának* a beszüntetése. Siettek is vele oly alaposan lemeszeni azt az intézet törzséről, hogy még a nyoma se maradjon meg rajta. Első tekintetre úgy tetszik, mintha ez teljesen indokolt is lett volna. Mert ha nincsenek többé ipartanmihelyekkel egybekapcsolt polgáriskolák, úgy mit keressen ez az ipari szakcsoport a P. birodalmában? Ki velő! Mégis kénytelen vagyok kissé opponálni ennek a felfogásnak is mondván: kár volt oly nagyon sietni vele! A polgári iskolák tulajdonképeni céljának és rendeltetésének a fogalma sokat ingadozott ugyan kezdetétől fogva mind a mai napig, de az az egy, hogy ennek túlnyomóan *gyakorlati irányt* kellene követni, következetesen fenntartotta magát eleitől végig és ezt nem is igen vonta kétségbe még senki. A polgáriskolák mellé itt-ott felállított ipartanműhelyek, valamint a polg. isk. tanítóképző szervezetébe fölvetett ipari szakcsoport a *gyakorlati irány* ezen általános szükség-érzetére vezethető vissza, ennek akart az ipari szakcsoport az ő ipari tanműhelyeivel együtt *egyik* konkrét megvalósítója, orgánuma lenni. *Ez az orgánus könnyen alkalmazkodhatott volna az ebbeli tisztultab felfogások kialakulásaihoz*, de maga az orgánus nem lett volna a Paedagogium szervezetéből kitépendő semmiesetre sem. Hagyták volna meg azt, ha már eredeti céljául többé nem szolgálhatott (ami teljesen bebizonyítottak még nem is tekinthető) legalább egyelőre az összes pedagógiumi növendékek javára — és igen nagy hasznára — a *kézügyesség*, valamint a növendékek saját szakmaival is kapcsolatba hozható különböző könnyebb technikai munkák és slöjdszerfi foglalkozások laboratóriumául. Az illető szaktanárok ép úgy tarthattak volna ebben bizonyos irányító s főleg a fizika, technika, technológia stb., stb. körébe tartozó magyarázatokat, egészen szemináriumszerűleg, s ép úgy tűzhettek is volna elibök ezen ismeretkörből vett egyes gyakorlati feladatokat is. Én azt hiszem, egy ilyen szemináriumnak ép úgy megvolna a létjogosultsága a P.-ban, mint akármely másiknak.*

* Épp e soraim írása közben veszem dr. Gyulai Ágost pedagógiumi tanár úrnak »*A Paedagogium magyar filológiai szemináriuma*» című művét, melyet a következő szavakkal kegyeskedett nekem ajánlani: »*Gyertyánfi Istvánnak, a Paedagogium nagyérdemű első igazgatójának, ki a «Paedagogium bomlását» igen fájjalja nemes megnyugvás forrásául.*»

Meg kell vallanom, hogy ez az ajánlás igen vegyes érzelmeket keltett bennem. Mert míg maga a dedicatio ténye s az abban nekem juttatott

Ebben vagy ezekben a laboratóriumokban természetesen nem hiányoznának a kézügyességi oktatáshoz szükséges összes eszközök, ú. m. a legközségesebb asztalosszerszámok, gyalupadok, a mintázáshoz és fafaragáshoz szükséges eszközök, fa- és vasesztergapadok, sőt az olyan eszközök és berendezések sem, melyek a vassal és más, az ipari életben előforduló fémekkel való könnyebb munkákhoz szükségesek. Minthogy nekem ezt az eszmét inkább csak fölvetni volt a szándékomban, azért a megvalósításának bővebb részletezésébe - amihez különben nem is értek — ezúttal nem bocsátkozom.

Megvagyok győződve arról, hogy az ilyen vagy az ehhez hasonló foglalkozások igen igen üdvös hatással lehetnének a mai nagyon dicséret epithetonok hálás köszönetre köteleznek, addig a bomlás felett való »fájásomnak« ezen aposztrofálásában, nemkülönben a jelen állapotban való »nemes megnyugvás« kegyes ajánlásában lehetetlen nem ismernem fel — amihez nem is kell valami nagy élesemeljűség — a szép szavak mögé rejtett fulánkját az iróniának. Ezt tehát tudomásul veszem s nincs is rá semmi válaszom. Csupán a megnyugvási való buzdítást vagyok kénytelen teljes tisztelettel ugyan, de a leghatározottabban elutasítani magamtól.

Erre valóban nincs semmi szükségem. Mert azt a föltevést, mintha a szeminárium rendszernek ezen minden dicséreten felülálló beállítás a polgári isk. tanárképzés szervezetébe csupán a mostani «Új a Psedagogiumban» vált volna lehetségessé, én ezt — tisztelettel legyen mondva — semmiképpen el nem ismerhetem. Ugyan hiszi-e az érdemes tanár úr, hogy ez az újabb keletű szeminárium rendszer ne lett volna igen jól és könnyen beilleszthető a «rég» Peedagogium tanulmányi rendszerébe is? Hisz ez nem az intézet külső szervezetének a kérdése. Ehhez első-sorban az olyan tudományos képzettséggel és mindenekfelett lelkes ügy-buzgósággal bíró tanárok kellene, minő például maga dr. Gyulai Ágost úr, valamint még az oly feladatai magaslatán álló és az intézeti adminisztráció oly eJpusztíthatlan energiájával bíró igazgató is, minő dr. Gyulai tanár úrnak a mostani igazgatója is. Ám az ilyen tanárok és igazgatók lehetőségének esélyeit nincs talán okuk már a priori kizártnak tartani az intézet azon szervezetében sem, minő a régi Peedagogiumé vala. Önöknek «új»-aknak a békés belső fejlődésük egy újabb vívmánya, etappe-ja volt a szeminárium rendszer alkalmazása. Nekünk *rég»-eknek évek hosszú során át igen kedvezőtlen viszonyok közt, úgyszólván a lét-fenntartás küzdelmei kötötték le a legjobb erőinket és tetszik tudni, hogy «inter ama silent müsse», azaz hogy hiányzik ilyenkor az újatalkotásnak úgy a vágya, mint a lehetősége. Szabad tehát arra kérem Önöket, hogy ne akarják sem az intézet «rég» szervezetének, sem nekünk, az egykor abban működőitek buzgósága avagy képessége hiányának tudná be azt, ha a belső fejlődés minden, az Önökéihez hasonló és általam mindig a maga teljes értéke szerint méltányolt vívmányaira szert tennünk nem lehetett.

is egyoldalúan szellemi munkára utalt főiskolai ifjúságra nézve. Az ilyen túlhajtott szellemi munkálkodás az agy- és idegrendszer olyan túlfeszítésével van egybekötve, melynek ellensúlyozására semmi sem lehetne alkalmasabb, mint azok az ilyen jól berendezett munkatermekben lehetővé tett kézügyességi stb. foglalkozások, amelyek nemcsak kellemesen szórakoztatnak, hanem az illetők szakképzésével is jól összekapcsolhatók. Az idegfeszültségük leszerelésére mindenestre többet érnének ezek, mint azok az egészség- és erkölcsrontó mulatóhelyei adóvárosnak, amelyek csábításainak ami főiskolai tanuló ifjúságunk állandóan kitéve és áldozataiul kiszolgáltatta van.*

Volt azonban a régi Psedagogiumnak még egy más olyan berendezése is, mely — a növendékek testi és lelki egészségének előmozdítására — igen kitűnő szolgálatokat volt hivatva tenni. Értem ez alatt az intézetnek a kertészkedésre, gyümölcsstenyésztésre, szőlőművelésre stb. szolgáló berendezéseit. Hogy mennyire szívén hordotta Trefort a tanítóképző-intézeti növendékeknek — úgy az elemieknek, mint polg. iskolaiaknak — az ily irányú kiképeztetését, erről tanúságot tehet az is, hogy a P. körül elterülő kertek kibővítésétől még egy közel másfélholdnyi területet vásároltatott meg, ugyancsak ebből a célból a Psedagogium számára. Ez az a terület, melyre később az elemi isk. tanítóképző találtatott kitelepítendőnek. A filoxera által pusztulásnak indult budai szőlőskertek elszomorító látománya szülte benne azt a gondolatot, hogy jó volna, ha a leendő nép- és polgári isk. tanítók megismerkedhetnének már az intézetbenlétük és kiképeztetésük ideje alatt a filoxera elleni védekezés és a szőlőhegyeink és kertjeink rekonstruálásának legfőbb módjaival, eszközeivel és munkálataival. O nem szűnt meg mindig buzdítani és utasítani minket arra,

* És még jó volna, ha főiskolai ifjúságunk valóban csak az ő túlhajtott szellemi munkája következtében érzene a szükségét annak, hogy a különböző nyilvános mulatóhelyeken kísértse meg idegeinek túlfeszültségétől megszabadulni. Mert vannak ám — és pedig sajnos, elég nagy számmal — *egészen magfordított* esetek is. Amidőn ugyanis a főiskolai ifjúság egy része a főváros mulatóhelyeinek (és milyeneknek!!) a posványáiba lesüllyedve jut el lassanként a «morál insanity»-nek abba a szomorú állapotába, amidőn a komoly szellemi munkára már képtelenül, kerüli az iskolák előadási termeit. És ha kényszerűségből megjelennek is néha azokon, lelkileg még is csak «absentia»-ban vannak. Milyen kár, hogy közoktatásunk felsőbb és legfelsőbb régióban ezen — különben eléggé jól ismert — állapotok orvoslásával oly igen keveset törődnek I Persze, könnyebb ezeket a szerencsétleneket az «elégtelen»-ek, buktatások és kizárások villámaival sújtani agyon, mint a bajokat szerető gondoskodásokkal és célszerű intézkedésekkel előzni meg.

hogy igyekezzünk növendékeinket az egyéb szakbeli kiképzetetésük által megvont korlátokon belől, mentői intenzívebb módon és egészen gyakorlati úton kiképezni a kertészkedés, gyümölcsfatenyésztés, szőlőmívelés, méhészkedés stb. minden ágaiban. Egy valóságos iskolai, botanikus és gazdasági kert és udvar képét tüntették fel az akkori Pasdagógiumnak az összes be nem épített területei. «Tanítsák Önök — mondta Trefort — a természet ismeretére tartozó dolgokból mindazt, amit és amikor csak lehet, a szabad természetben, Isten szabad ege alatt. Használják fel erre ezeket a szép kerteket az ókori görög nagy tanítómesterek példájára.»

Ezen kertterületek nagy része később — ha jól vagyok értesülve — torna- és játszóterekké, tennis- és korcsolyapályákká alakították át. Kétségen kívül igen szép és a testi nevelés szempontjából igen szükséges célokat szolgálnak így is. Ámde azt már nem hiszem el senkinek, hogy a polg. isk. és tanítóképezdei tanárok gyakorlati kiképzésének szempontjából a régi felhasználása azoknak a területeknek szűkebb, célszerűbb ne lett volna. Úgy tetszik nekem, mintha e sorokat írva, a Shakespeare-drámák szellemeiként, egyszerre csak megjelenék előttem a Trefort szelleme és helyeslőleg bólintva a fejével, biztatna, hogy csak folytassam tovább! Tehát folytatom is. Testi nevelés! Ki szólhatna ellene! Ki ne ismerné el, hogy az ifjúság nevelésénél feltétlenül kielégítetést követel ez is? De hát jól felszerelt tornateremről és szabad torna- és játszótérről gondoskodott volt Trefort miniszter is a P.-ban. A többi testedző és ügyesítő sportok — ha van idő rá — eléggé jól kultiválhatók az intézeten kívül is. Van ezekre elég számos és sokféle berendezés itt Budapesten. Mostani nagy elzárkózottságomban nem vagyok ugyan eléggé beavatva a tanító és tanárképzés terén jelenleg vezetőszerere hivatott egyéneknek e tárgyat illető felfogásaiba. És mégis merem hinni, hogy ha azt mondanám: az iskola, legyen az akár az új, akár a régi Psedagógium, sőt bármely más főiskolája a *tanító- és tanárképzésnek*, igyekezzék módot, alkalmat és ösztönt nyújtani a maga növendékeinek arra, hogy üdülésül, szórakozásul inkább a kézimunka-termeket keressék fel, mint a főváros dögleletes, levegőjű nyilvános mulatóhelyeit (kávé- és sörházak, orfeumok stb.); hogy inkább amott a gyalu- és eszterga- padok mellé álljanak, mint emitt a billiard stb. stb. asztalok mellé; avagy ha. azt mondanám, hogy ez a mi ifjúságunk inkább az intézethez kapcsolt avagy kapcsolandó kertekben, gyümölcsösökben kínálkozó különféle hasznos és egészséges munkálkodásokkal igyekezzenek testi erejüket és ügyességeiket fejleszteni, mintsem a versenybirkózás, versenylabdarúgás stb. stb. babérainak a kiküzdésére áhítozzanak: ebben az egyben legalább — a nemes athlétika iránt való közös tiszteletünk

legkisebb sérelme nélkül — mi, a leendő tanítók vagy tanárok nevelésével és képzésével foglalkozó, vagy valaha foglalkozott emberek, valószínűleg még is csak egyet fognánk érteni.

Amde maradjunk csak szorosán a P. eszmekörében: «Majdnem az kell látnom — most Trefort szelleme veszi át tőlem a szót — mintha a P.-ból teljesen kiakarnátok irtani a gyakorlati irányt. Mintha egy kis miniatűr egyetemet akarnátok csinálni belőle I Mintha azt mondanátok: az egyetemi hallgatók nem kertészkednek, műhelyi munkákat nem végeznek: tehát ne tegyék ezt a pedagógiumi növendékek se. Az egyetemen csak a tudományt művelik, mert nem tartozik hivatása körébe az, hogy a gyakorlati élet kívánalmaihoz is alkalmazkodjék: tehát ne tegyék ezt többé a P.-ban sem! Nem jó úton vagytok! A polgári iskolának a létjoga a gyakorlati élet kívánalmaihoz való alkalmazkodásban van megadva. Ennek vissza kell tükröződnie ennek is. És ha a Paedagogium nem tud, avagy nem akar megfelelni ennek a követelménynek, úgy ezzel el is veszíti az egész létjogát. Úgy a polg. isk. tanítóképzés feladataira épp oly jól, sőt valószínűleg még sokkal jobban vállalkozhatni fog maga az egyetem is.»

Tegyük fel, hogy a Trefort szellemének ez a megnyilatkozása egyelőre csak némi feddő figyelmeztetésül volna tekintendő. De tessék számolni azzal is, hogy ugyan ez a gondolat ma már a magyar iskolaügy nagyon sok tekintély számba vehető kiválóságának képezi komoly és megszívlelésre méltó felfogását. A polg. isk. tanárok képzésének a kérdése ily módon igen gyors és gyökeres megoldást nyerhetne. Ezt az eszmét éppen csak azzal kellene még kiegészíteni, hogy a mostani Paedagogium alakíttassák át egyszerűen *kollégiummá*. Körülbelül olyanná, minő a mai B. Eötvös-kollégium. Nem is mai keletű ez az eszme. Voltak ennek illusztris képviselői már a Trefort idejében is. Ő azonban a Paedagogium mellett döntött és én — az ő ebbeli eszméi megvalósításának voltam egyik szerény eszköze. Elég jól, mert elég közlő volt alkalmam megismerhetni ezeket az ő eszméit, hogy most szellemének erre az aposztrofálására magamat feljogosítva érezhessem. Sőt némileg erkölcsi kötelességemnek is kelle ezt tartanom. Ettől ösztönözötve, kénytelen vagyok tehát még tovább is folytatni ezt a témát.

Annak, hogy a polg. isk. tanítóképzés a Trefort-féle vágányokról kisiklanván, egyenesen az egyetem felé húzódik, egy újabb jeléről tekinthető az is, hogy a P. fanári karában a megüresedő állások újabb időben többnyire mind egyetemi m.-tanárok által töltenek be. «Ez nem bizonyít semmit, fogják mondani. Mert ugyan mi is volna

ezen kifogásolni való! Sőt nem inkább örvendetes, és az intézet tekintélyének emelésére is szolgáló jelenség-e ez a magasabb fokú tudományos minősítése a p—i tanároknak? Kétségtelenül! Ámde legyen szabad nekem felhívni becses figyelmüket az érem másik oldalára is és ennél fogva megkockáztatni azt a kérdést: vajjon az alapos tudományos képzettségnek, mely kétségtelenül *feltétlen* követelmény a tanári állások betöltésénél, csakugyan egyedüli biztosítékául szolgál-e az egyetemi m.-tanári kvalifikáció?¹ És továbbá: ugyanebben kell-e keresni a biztosítékát annak, hogy a polgári iskolák *alapjellegének* megfelelően a polgári étellel való szorosabb érintkezés, a *gyakorlati irány*, nevezetesen az ipari, kereskedelmi és gazdasági életpályákra való előkészítés a polg. isk. tanárok képzésében is kellőképpen fog érvényesülni? És nem inkább attól lehetne-e tartani, hogy az egyetemi m.-tanárok alkalmazásának ezen feltűnő favorizálása által inkább az oly feltétlenül megkövetelendőnek talált *gyakorlati* irány fog lassanként háttérbe szorítani hogy helyette inkább az elméleti és elvontabban tudományos irány vergődjék túlsúlyra? Az egyetem felé vonzódás egyik kóros tünete ez is.²

Pedig a P.-nak nemcsak életfeladatát, de sőt életjogosultságának bizonyítékát kellene keresnie abban, hogy a polgári iskolát a mostani állapotának ingoványaiából kiemelni és azt teljesen a polgári elem életérdekeinek a szolgálatába állítani törekedjék. Mert ezt csak részben fogják a most éppen folyamatban lévő újjászervezések által elérhetni. A valódi sikert, legalább is felerészben, az ezen feladatok megoldására képzett tanárok munkája fogja biztosítani. Ezért van az,

¹ Meg kell jegyeznem itt, hogy én mindezekben inkább csak egész általánosságban akartam az egyetem felé gravitálás veszélyeire rámutatni, anélkül, hogy ezzel a P.-ban alkalmazott egyetemi m.-tanárok működése ellen, melyet részben nem is ismerek, bizalmatlanságomat csak távolról is indokolni tudnám, avagy akarnám. Ezt annyival inkább szükségesnek tartom itt kiemelni, minthogy közöttük tényleg van szerencsém olyanokat ismerni, akik úgy az aktuális pedagógiai kérdések, valamint a tanító- és tanárképzés napirenden lévő nagy vitáiban is igen kiváló és elismerést érdemlő módon vesznek részt.

² Különböznél mi természetesebb annál, mint az, ha az egyetemi m.-tanárnak még is csak az képezi a főtörekvését, hogy mielőbb bejuthasson az egyetemre rendes tanárnak? Bájuk nézve a P. valószínűleg csak előszobájá, *váróterme* az egyetemnek, ahol, bár igen értékes *mellékmunkával* elfoglalva fogják bevárni, hogy mikor jelenik meg a hivatalos lapban a ki-neveztetésük egyetemi rendes tanárrá. Ekkor a P.-nak az eddigi szíves vendéglátást megköszönvén, sietni fognak hazánk immár négyre felszaporodott egyetemeinek valamelyikén tanszéküket elfoglalni.

hogy itt a felelősség elsősorban a P. ra hárul, mely alól az magát nem fogja semmiképpen kivonhatni. A P. sorsa elválaszthatlanul odakapcsolódik a polgári iskola kérdéséhez. A valódi «raison d'être» mindkettőnél abban áll, hogy az annyszor hangoztatott gyakorlati jelleget képesek lesznek-e úgy valósítani meg a polgári iskolában, hogy ez jól oda tudjon simulni a városi és nagyközségi lakosság zömének azon életfoglalkozásaihoz, melyek elsősorban az iparban, kereskedelemben és gazdaságban vannak megadva, és hogy képes lesz-e egyszersmind kielégíteni ezen társadalmi osztály általános, de határozottan *gyakorlati irányú* közművelődési érdekeit is.* A polgári iskolának tehát e feladatot két, sőt esetleg három irányban kell szolgálni tudnia. Először is nyújtania kell az ezen társadalmi osztálynak megfelelő *általános műveltséget*. Másodsor elő kell készítenie az ipari, kereskedelmi és gazdasági életpályák különböző szakiskoláira. És harmadszor, ahol az adott helyi körülmények és közművelődési szükségletek, nevezetesen a különleges földrajzi és természeti viszonyok ezt megengedik vagy éppen követelik, ott a polgári iskola legfelsőbb osztályaitól kezdve ez iskolák kifejlészthetők volnának kisebbfokú ipari, gazdasági és kereskedelmi iskolákká is. Olyanokká, amilyenek régebben már itt-ott voltak is és amelyek csak egészen külső, és nem is mindig a lényeghez tartozó okokból találtak később megszüntetendőknek. Ilyeneknek ez idők szerint a közszükségérzet adott újabb életet. (Orosháza, Békéscsaba.)

A polgári iskolák ily irányú, tudtom szerint most munkába vett átszervezésénél csupán annak a felfogásnak nem tudnék barátja lenni, miszerint a szakirány siessen a polgári iskolának már a legalsóbb osztályaiba bevonulni és ott domináló szerepre tenni szert. A polgári iskola ily módon egy alsóbbfokú (ipari, gazdasági vagy kereskedelmi) szakiskola jellegét öltene magára, amilyenekre elhiszem, tényleg volna is szükség, de akkor fel kellene áldoznia azt

* Ezen «gyakorlati irány» azonban ne akarjon soha kizárólagosan a hasznosságnak, az utilitarizmusnak a szolgálatába állani. Mert a polgárság általános műveltségének olyan vallási, ethikai, hazafias és nemzeti követelményei is vannak, melyeket a hasznosságra való törekvés által kizorítottani, avagy azt emennek alárendeltetni hagyni, soha semmi körülmények között sem volna megengedhető. És ne feledjük azt sem, hogy mentői szélesebb körű aktív szerepe lesz a mi polgári osztályunknak hazánk alkotmányos életében, (itt első sorban az új választási törvényre gondolok) annival inkább kötelessége lesz a magy. kultúrpolitikának gondoskodnia arról, hogy a polgárság közművelődési szükségleteit szolgáló iskolákban az *általános műveltség* nemcsak semmiképpen háttérbe ne szorítottassék, hanem lehetőleg még magasabb színvonalra is emeltessék.

az egyik legsajátosabb és talán legértékesebb jellegét, melyet a gyakorlati irányú általános műveltség foglal magában és a mely ami közép-osztályunkra nézve legalább is ép oly fontos közművelődési szükséglet, mint az az általános műveltség, amelyet a tudományos középiskolák vannak hivatva nyújtani.

Csupán a kereskedelmi szakirányú polgári iskolák eszméje nem tud nálunk magának még utat törni. A kis kereskedők, a majd minden nagyobb községben keletkező fogyasztási egyletek, gazdasági és hitelszövetkezetek stb. stb. érdekeit nem jól szolgálhatnák-e ezek az alsóbbrendű keresk. szakirányú polgáriskolák? Ilyenek Ausztriában — tudtom szerint — a népiskolák felsőbb osztályaihoz vannak kapcsolva és úgy tudom, hogy ott ez az iskolatypus a nagyobb községek, kis városok ebbeli szükségleteinek megfelelően eléggé életrevalónak is bizonyult. És kérdés az ilyen keresk. szakirányú polgári iskolákkal, nem pótolhatók volnának-e néhol azon felső kereskedelmi iskolák is, melyek túlságos nagyszámú elszaporodása nálunk úgy sem volna mindenütt a valódi közszükség érzetére visszavezethető. De bármely organisatorikus irányeszmék és elvek szerint lesznek is átalakítandók ezek a mi polgári iskoláink, feltétlenül szükségesnek tartanám, hogy a magyar törvényhozás egy újabb, és a polgári iskolák létérdekeivel is kellő összhangzásba hozandó minősítési törvény útján gondoskodják ezen iskola-typusnak az eddiginél megfelelőbb alátámasztásáról, megalapozásáról.

Nem térhettem ki az elől, hogy a polgári iskolák újjászervezésének jelenlegi aktuális kérdéseit ne érintsem, melyhez a P. kérdése amúgy is elválaszthatatlanul hozzá van növe. Az ezen két reálunióban lévő intézet körül csoportosuló védők és ostromlók táborában valóságos csatakiáltást képez a «*gyakorlati irány*» követelése. Ez a jelszó most itt is, ott is. Ez kopogtat már a mai P. kapuin is.

Ez az irány újult erővel kéri, sürgeti a régi jogaiba leendő visszahelyeztetését a Psedagogiumban. És azok sorában, akik e célból a Paadagogium kapuin kopogtatnak, nemcsak a múlt idők nagy alakjainak, egy Csengerynek, Trefortnak, Gönczynek stb. az árnyait kell oda képzelni. Mert úgy látom — ha szemeim abból a nagy távolságból, melyből a dolgok mostani folyását nézem — nem csalnak, mintha ott volna köztük Magyarország jelenlegi közoktatásügyi minisztere is. Van tehát némi remény arra, hogy meg is fogják hallani ezt a kopogtatást.

De mit bajlódom én a P. jövő kialakulásának a kérdéseivel Nem az én dolgom ez! A jövőt csinálják a jelennek és a jövőnek azok az emberei, akik az ilyen munkához szükséges tehetség és ener-

gia felett rendelkeznek. Es hozzá a megfelelő *hatáskörrel* is. A múlt embere maradjon csak a maga múltjánál és régiségeinél. Visszatérek tehát én is oda, ahonnan kiindultam: a régi Paedagogiumhoz.

A régi Paedagogium tervezete logikusan volt megkonstruálva. És amint jól, hasznosan tudta szolgálni az egy negyedszázadon keresztül Magyarország népoktatásának ügyét, ép oly jól szolgálhatta volna továbbra is — ez most is az én — minden subjektív elfogultságtól ment erős meggyőződésemmel. Nem az organizmusban volt a hiba, hanem értékének fel *nem* ismerésében vagy a benne való bizalom hiányában.

Á Paedagogium alapeszméjét az a példa fejezi ki a legkonkrétabb, mondhatni a legkézzelfoghatóbb módon, amelyre már felolvasásomban is hivatkoztam, amely szerint a P. elemi gyakorló iskolája I. osztályába fölvelt hat éves fiú 17 éven át élvezhetvén az intézet szellemi és anyagi adományait, attól mint képesített tanítókép. tanár vehetett búcsút. Le kell szögezni ezt a példát!

Most, ha még egyszer abba a helyzetbe kellene jönnöm (ami nem valószínű), hogy újból egy élő miniszternek kellene a P. iránt való tudásvágyát kielégítenem, úgy egészen másként fogalmaznám a feleletemet, amiként azt egykor Wlassics miniszternek tettem.

Ugyanis ahelyett, hogy beérjem a P.-ban egyesített intézetek elősorolásával, egyenesen a fentebbi konkrét példát állítanám elébe, melyhez még a következő kommentárral szolgálnék:

A Psedagogium, kegyelmes uram! a magyar népoktatásügy szolgálatában álló pedagógiai életpályák iskolája. Ez az intézet az iskoláknak öt egymáshoz kapcsolódó olyan tagozatából áll, amelyek közül mindenik egyszerismind ajfettele éllo tagozatnak az előkészítő iskolájául is szolgálhat. E tagozatsor a következő: 1. elemi iskola, 2. polgári iskola, 3. elemi tanítóképző, 4. polg. isk. tanítóképző, 5. tanítókép. tanári tanfolyam. Ezek együttvéve két ciklust képeznek: a *gyakorló iskolák* és a *tanító* (tanár) *képzők* ciklusát. Az első ciklusból a tanulók kiléphetnek a P.-on kívül álló közép- vagy szakiskolákba is. A második ciklusból a növendékek aztán hajlamaiknak és képességeiknek megfelelően az intézet mindig egységes, harmonikus és tervszerű képzésének eredményeihez képest vagy mint népiskolai tanítók, vagy mint polgári iskolai tanárok, vagy végül mint tanítóképzőintézeti tanárok léphetnek ki az életbe: íme ez a Paedagogium!

Az az, hogy volt!

Azt hiszem, kár érte! Mert mindig könnyebb rombolni, mint építeni! Lehet, hogy ez az én hitem a P.-ban már nem sokat számít, bár tudom azt is, hogy a lerombolásának motívumai nem a működésének az eredményeire vezethetők vissza. Azok az adatok,

amelyeket erre vonatkozólag felolvasásomban felhozni szükségesnek láttam, azt hiszem, elég súllyal bírnak és egykönnyen le nem is cáfolhatók. De tudatával bírok másfelől annak is, hogy a P. lerombolásának a kívánsága többnyire alulról szuggeráltatott fölfelé a döntő köröknek. És igen jól tudom azt is, hogy mi sem volna könnyebb, mint most gyanúba hozni a régi Ptedagogiumban való ezen tántoríthatatlan hitemnek az elfogulatlanságát.

Aztán mindig könnyebb és háládatosabb is valami egészen újat alkotni, mint a régit, — ha azt már egyszer összeomlani hagytuk — a romjaiból összerakosgatva újból lábra állítani. És lehet az is, hogy a *ihorror vacui*» törvénye érvényesülni fog itt, minélfogva talán már nemsokára egy más, még sokkal értékesebb, célszerűbb alkotás fogja a P. helyét elfoglalni. Mert az idők hullámai lassanként elhordják ennek még az utolsó roncsait is. Csak éppenfljmyi marad meg belőle, amennyit arról a bizonyos városligeti ismeretlenről az ő oszlopköve mond, hogy: «Fűit». Azt a hitemet azonban nem fogja tőlem elvehetni senki, hogy ennek az alkotásnak az emléke ne fogna némi nyomokat hagyni Magyarország közoktatásügyének a történetében.

Én azzal, amitt itt a P.-ről elmondandónak találtam, a hazai közoktatásügy újjászervezésével foglalkozó nagy szellemek munkájába beleszólni, azt megzavarni semmiképpen nem akartam. Sőt még azzal sem áltatom magamat, hogy az itt előadottakat figyelmükre fogják méltatni. A mai alkotások emberei leginkább csak önmagukban hisznek. Én köteles tisztelettel és csendes áhítattal nézem itt a Gellérthegy szikláin mögül az ő munkájukat. Az igazi ügyszeretet meleg vágyódásával, de — sajnos — koromnak skepsisre való hajlandóságát sem küzdhetve le teljesen, lesem, várom, hogy miként fogják felépíteni a nagy építőmesterek Magyarország közoktatásügyének új templomát.

Az ő munkájuk sikerültének azonban nem fogna talán ártani, ha kissé behatóbban megismerkedhetnek, a múlt idők alkotásaival és törekvéseivel. És ezek sorában még az egykori Paedagogiummal is.

Azzal, amit itt elmondottam, éppen csak arra akartam rávilágítani, hogy:

Mi *volt* egykor a Paedagoginm.

Hogy mi *akart* lenni, és végül:

Hogy mi *lehetett* volna belőle. Föltéve, ha az idők és körülmények továbbfejlődésének kedveztek volna.

Ez az egész pedig, amit itt írtam, ne legyen egyéb, mint az én «posthumus» programom a régi Paedagogiumról.

Avagy nevezném talán inkább nekrológnak ?

Mint programm szolgáljon kiegészítésül annak az i smertetésnek, amelyet még 1882-ben írtam volt ez intézetről.

És amidőn kegyeletem tartozását a Peedagogium *múltjával* szemben leróni igyekeztem, ezzel némi szolgálatot véltem tehetni a *jövőjének* is.

Mert az olyan alkotások, melyek egy B. Eötvös J., Trefort A. és gr. Csáky Albin neveikhez fűződnek, nemcsak *hátra* világítanak a saját múltjukra, hanem világot vetnek *előre* a hasonnemű alkotások (polgári iskola, polg. isk. tanárképző, tanítókép. tanári tanfolyam) továbbfejlesztésének, avagy újjászervezésének az útjaira is.

Csak ez volt és nem egyéb — a célja e soroknak.